

France Martin Dolinar

Sodni proces proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu od 21. do 30. avgusta 1946 (2. del)

4. ROŽMANOVO POLITIČNO DELOVANJE MED VOJNO

4.1 Sestanki političnih strank v nadškofijskem dvorcu

Obtožnica škofa Rožmana bremeni, da je »na pobudo italijanskih okupacijskih funkcionarjev Roatte in Robottija skliceval v škofijskem dvorcu razne predstavnike bivših strank v cilju, da pod krinko borbe proti komunizmu obsodijo napore slovenskega naroda za svobodo, neodvisnost in obstoj«.¹

Na enem izmed takih sestankov, ki naj bi jih po navedbah obtožnice v svojem škofijskem dvorcu skliceval in vodil obtoženi Rožman, naj bi bil **16. februarja 1942** izdelan predlog za sodelovanje z italijanskimi oblastmi. O tem sestanku naj bi pričal »Akt divizije Isonzo« I/5 H z dne 17. februarja 1942.

Sodnim spisom je res priložena promemoria (v slovenskem prevodu memorandum), ki pa je nepodpisan in brez slehernih znakov, ki bi govorili za njegov izvor. V tem memorandumu je izrecno rečeno, da so udeleženci na sestanku v škofijskem dvorcu ustanovili neke vrste komite,² ki naj bi bil posrednik med narodom in italijanskimi oblastmi. Naloga komiteja bi bila omogočiti Italijanom boljše vodenje zasedenega ozemlja. V ta namen naj bi sodelujoči Italijanom postavili tri pogoje in sicer: odstranitev ljubljanskega župana in članov mestnega sveta; dovoljenje za »neposredno, vendar z legalnimi sredstvi, bojevanje proti komunistični kugi« (slovenski prevajalec je ost v italijanskem dokumentu spretno prenesel na drugo stran in italijanski tekst »permesso di combattere direttamente – con mezzi legali il contagio comunista«, »dvoumno« prevedel: da se samostojno, z legalnimi sredstvi pobija komunistična nevarnost); in dovoljenje za organiziranje mladine.³

Škof Rožman o takšnem sestanku v škofijskem dvorcu ne ve ničesar. Nobenega dvoma ni, da so se politične stranke od jeseni 1941 intenzivno dogovarjale, kako uskladiti svoje politično sodelovanje. Sad tega dogovarjanja je bila ustanovitev Slovenske zaveze za narodovo osvoboditev aprila 1942.⁴ Vsaj del predstavnikov teh strank je videl v danih razmerah v škofu največjo moralno avtoriteto na Slovenskem. V medsebojnih pogovorih so (brez škofove vednosti ali sodelovanja), skušali predstavniki posameznih političnih strank določiti tudi škofovo vlogo v političnem življenju slovenskega naroda v času okupacije. Toda škof je odklanjal sleherno aktivno vlogo v političnem življenju in se omejil zgolj na karitativno-humanitarno in ideološko-duhovno področje. O škofovem sodelovanju na nekem političnem sestanku 16. februarja 1942 ne govori nobena od

¹ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 23; Proces 1946, 35–36; Škofa Rožmana odgovor, str. 5.

² Ker so podatki v pismu zelo zmedeni, je možno, da je bil pod »komite« mišljen Direktorij JNS, ki je bil ustanovljen avgusta ali septembra 1941. Člani direktorija so bili dr. A. Kramer, dr. O. Pirkmajer, ing. Janko Mačkovšek, ing. Bogdan Ferlinc, dr. V. Vrhunc, Milan Mravlje in R. Žitnik. Prim. Jera Vodušek-Starič, »Dosje« Mačkovšek, 44, op. 30.L.

³ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3139–3140 italijanski tekst; 3141–3143 slovenski prevod.

⁴ Prim. Jera Vodušek-Starič, »Dosje« Mačkovšek, 140–151.

»sodelujočih« strani. To pa je spriči »podrobnosti«, ki jih dokument navaja in aktualnosti njegove vsebine (konkretne točke sodelovanja z Italijani), skorajda nerazumljivo. Zato nas toliko bolj preseneča italijanska »reakcija na ponujeno sodelovanje«, ki vzbuja resne dvome o pristnosti vsebine zgoraj navedenega dokumenta.

Dne 10. marca 1942 je poveljnik pehotne divizije »Sardinski grenadirji« general Taddeo Orlando pisal poveljniku XI. armadnega zbora, generalu Mariu Robotti(ju). V pismu se sklicuje na dopisa z dne 18. in 23. februarja, vendar brez navedbe njune vsebine.⁵

V svojem pismu general Orlando navaja, da je iz »običajno dobro obveščenega vira« zvedel, da je imela »Slovenska katoliška stranka **nov sestanek**, na katerem da so obravnavali politično situacijo v tej pokrajini«. Na tem sestanku naj bi bilo sklenjeno, da se **mimo** Visokega komisariata pošlje v **Rim** pismo, ki naj bi pojasnilo temeljne napake, katere je zagrešila italijanska civilna oblast v pokrajini.

V tem uvodnem delu pisma presenečata dve ugotovitvi: 1. če so na zgoraj omenjenem sestanku 16. februarja 1942 predstavniki političnih strank ponudili Italijanom tesnejše sodelovanje, je nerazumljivo, da le nekaj dni zatem (največ dva tedna) žele obiti civilno okupacijsko oblast v Ljubljani. Še več, to civilno oblast, s katero naj bi želeli tesneje sodelovati, celo tožijo v Rim. Vsakemu je vendar jasno, da na taki podlagi sodelovanje ni možno.

In 2., če je »običajno dobro obveščen vir« bil tako natančno seznanjen z vsebino pisma, ki naj bi bilo namenjeno v Rim, je vsaj presenetljivo, da ni vedel, komu v Rimu naj bi bilo to pismo namenjeno.

Pismo je pisano v duhu in jeziku italijanske okupacijske propagande. Njegova vsebina pa vsaj deloma ni sporna. Vsaka oblast, tudi v mirnodobnem času, želi imeti kar se da točne podatke o beguncih na njenem ozemlju (npr. današnji begunci iz Bosne), pač zaradi njihovega vzdrževanja, ne nazadnje pa tudi zaradi preprečevanja medsebojnih obračunavanj, če so begunci iz različnih ideoloških taborov. Da bi begunci iz nemškega zasedbenega ozemlja smeli bivati v Ljubljanski pokrajini, si je škof Rožman prizadeval od prvih dni okupacije. Tega mu v tem času tudi njegovi idejni nasprotniki niso očitali kot zločin. Posebna pozornost je veljala v tem primeru oficirskemu kadru. V vojnem času je nedvomno izjemno pomembno preprečiti njihovo sodelovanje s sovražnikom.

Malo verjetno je, da bi nekdo iz t.im. meščanskih strank Italijanom predlagal, naj zaplenijo radijske sprejemnike, da ljudje ne bi mogli poslušati poročil iz Londona (točka 4). Kot primer je izrecno naveden govor kralja. »Slovenska krščanska stranka« pa je vendar vso svojo politiko gradila na zvestobi kralju. V pismu je še govora o pomankljivi italijanski propagandi (česa v pismu ni rečeno, verjetno fašizma) in pa, da je »slovensko osebje v vseh državnih uradih, zlasti pri policiji, telefonu, pošti in železnici« v službi širjenja komunizma. Slednja obtožba je seveda zelo dvorezna, ker sta imeli v državnih uradih svoje ljudi obe strani in bi bilo zato s strani »Slovenske krščanske stranke«, kot jo dokument imenuje, skrajno nespametno vse razglasiti za komuniste. Najpomembnejši podatek v tem pismu pa je, da **škof Rožman na tem sestanku (če je bil) ni sodeloval**. Če bi, bi ga »običajno dobro obveščeni vir« nedvomno z velikim zadovoljstvom imenoval!

Robottijev pripis, datiran 12. marca »Poslati takoj na armijo in dobro podčrtati, da jaz že več mesecev vprašujem za te ukrepe. Sedaj pa čutijo (potrebo) po njih celo Slovenci«,⁶ daje slutiti pravi vir in tudi namen Orlandovega pisma. Orlando in Robotti sta pri svojih nadrejenih iskala večje pristojnosti nad civilnim prebivalstvom, ker med Slovenci nista našla ljudi, ki bi bili pripravljeni na takšno kolaboracijo z Italijani, kot sta si jo zamišljala oba italijanska oficirja.

General Mario Robotti je vsebino Orlandovega pisma nemudoma (12. marca) posredoval poveljniku 2. italijanske armade, generalu Vittoriju Ambrosiu.⁷ V svojem pismu je general še

⁵ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3144–3145 italijanski tekst, 3146–3147 slovenski prevod.

⁶ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3145, prevod 3147.

⁷ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3148–3140 (3150).

pripisal, da se zdi, da je to pismo včeraj (torej 11. marca) neki prelat v škofovem imenu nesel v Rim kardinalu Maglione(ju).⁸ Svoj sum potrdi s priloženim dokumentom službujočega časnika na ljubljanski železniški postaji, kapitana Uga Pigazzi(ja), da je 11. marca 1942 z direktnim vlakom v Rim odpotoval škofov zaupnik, ki je kardinalu Vincencu Maglione(ju) nesel osebno zapečateno škofovo pismo. Službujoči častnik pisma ni odprl in tudi ne bral.⁹ Zato o njegovi vsebini ni mogel poročati ničesar. Škofovo pismo kardinalu Maglioneju, ki je bilo po izjavi službujočega časnika veliko in precej debelo,¹⁰ je nesel v Rim salezijanec dr. Franc Blatnik.¹¹ Dr. Franc Blatnik je nesel kardinalu Maglioneju v Rim dokumentacijo, s katero je želel podkrepiti svojo prošnjo za pomilostitev 28 Slovencev, ki jih je vojaško sodišče v Ljubljani obsodilo na smrt.¹² Vendar o tem podrobneje v poglavju škof Rožman in Vatikan.

Sestanek pri škofu Rožmanu 12. septembra 1942

Stopnjevanje nasilja v Ljubljanski pokrajini in vedno hujši italijanski pritiski na škofa Rožmana, da bi ga pridobili »na svojo stran«, je prisililo ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana, da je 12. septembra 1942 sklical predstavnike političnih strank na Slovenskem na pogovor v škofijskem dvorcu.¹³ Iz škofovega odgovora na obtožbe procesa proti njemu in iz pripravljalnega sestanka JNS, bi se dalo sklepati, da je do konkretnega sestanka pri škofu prišlo na pobudo treh demokratičnih strank (SLS, JNS in socialistične stranke).¹⁴ Škof Rožman je na sestanek povabil naslednje predstavnike meščanskih strank in kulturnih ustanov: dr. Marko Natlačen, dr. Albin Šmajd, Ivan Avsenek, Marko Kranjc, Rudolf Smersu, Miloš Stare (vsi SLS), dr. Dinko Puc, dr. Vladimir Šuklje, dr. Jože Lavrič, ing. Janko Mačkovšek, dr. Otmar Pirkmajer, dr. Marjan Zajc, Ivan Mohorič (vsi iz vrst liberalcev), dr. Celestin Jelenc, Jože Petejan (oba SSJ), dr. Milko Kos (rektor univerze), dr. Stojan Bajič, dr. France Koblar (predsednik kluba slovenskih literatov), Alojz Mihelčič (senator), dr. Milan Vidmar (predsednik akademije) in dr. Dragotin Lončar (predsednik SM). Slednja dva se sestanka pri škofu nista udeležila.¹⁵ Dr. Albin Šmajd si je v svoj dnevnik, v katerem je navedel imena udeležencev, zapisal tudi tri kratke točke, o katerih so očitno pri škofu razpravljali, in sicer: »1. ali je mogoče kaj storiti; 2. kaj uspešnega storiti; 3. na kakšen način bi mogli uspešno vplivati na dogodke pri nas.«¹⁶

Podrobnejšo informacijo o pogovoru na škofiji si je zapisal ing. Janko Mačkovšek. O pogovoru je namreč razpravljal direktorij JNS 18. septembra 1942. O pogovoru je zbranim udeležencem direktorija poročal O. Pirkmajer in vsebino pogovora vključil v točke, ki jih je obravnaval direktorij. Te se glase: »a. Ali zahteva narodna nesreča, da se strnemo vsi Slovenci v složno narodno skupnost, ki naj brani bitne narodne koristi in nudi narodu moralno oporo, da ne

⁸ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3149.

⁹ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3151.

¹⁰ »...una busta di dimensioni interno-protocollo, abbastanza voluminosa, fornita di suggelli ceralacca ...« AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3151.

¹¹ Jakob Kolarič, Škof Rožman III., 201–202.

¹² Prim. Actes et Documents, vol. 8, št. 302, str. 456–457.

¹³ V: Dok. SOVE II 0024141 je ohranjeno lastnoročno podpisano Rožmanovo vabilo dr. Albinu Šmajdu, ki se glasi: »Najvljudneje Vas prosim, da se izvolite zgledati v soboto, dne 12. t.m. ob 16 h v škofijskem dvorcu, Pred škofijo 4, II. nadstropje desno na razgovor o važni narodni zadevi. Z izrazi odličnega spoštovanja Gregorij Rožman, škof ljubljanski«.

¹⁴ »Tri demokratične stranke (SLS, JNS in socialistična stranka) so hotele prirediti konec aprila ali v začetku maja (škofova pomota v datumu. Lahko pa da so takšen sestanek že dalj časa načrtovali in so bile Roatove grožnje le neposreden povod za njegovo hitro uresničitev) skupen razgovor o položaju pod okupacijo. Ker pa tak sestanek pred očmi okupatorja ne bi bil brez resne nevarnosti za udeležence, sem bil naprošen, da bi dal za ta sestanek prostor v moji hiši in da bi vodil formalno tudi predsedstvo sestanka ter tako prevzel odgovornost pred oblastniki fašistične okupacije. Predstavniki strank so bili prepričani, da bi si italijanski okupator ne upal kakorkoli postopati zoper škofa, če bi bil sestanek odkrit. // Tej prošnji treh strank sem ugodil in sem prepričan, da sem demokratični stvari in slovenskemu narodu naredil s tem uslugo.« Prim. Škofa Rožmana odgovor, str. 5–6.

¹⁵ AMNZ, Šmajdov dnevnik, ZA 600–20 (inv. 638), 1159.

¹⁶ AMNZ, Šmajdov dnevnik, 1159.

klone? b. Ali smo edini v tem, da je treba s skupnimi silami zatreti vse, kar bi hotelo narodovo nesrečo izrabiti v politične strankarske namene? c. Ali se strinjamo, da moramo ustvariti enotno organizirano karitativno službo, ki naj bi pomagala, ker gre za življenje naroda? č. Kakšen je lahko odnos Slovencev do okupacijske oblasti? d. Kako naj dosežemo, da bo okupacijska oblast upoštevala mednarodno zajamčene pravice okupiranega področja?»¹⁷

Kaj je pravzaprav nagnilo škofa Rožmana, da je v svojem dvorcu sklical sestanek političnih strank?

Od spomladi 1942 se je v Ljubljanski pokrajini vedno bolj stopnjevalo nasilje, katerega žrtve so bili večinoma nedolžni ljudje. Na vsako partizansko akcijo so Italijani odgovorili z represalijami: streljanjem talcev, požiganjem slovenskih vasi in interniranjem ljudi, zlasti mladine v italijanska taborišča.¹⁸ Do 23. februarja so Italijani Ljubljano obdali z bodečo žico.¹⁹ Če so se izjave Visokega komisarja Graziolija, izrečene na sestanku s poveljnikom XI. armadnega zbora generalom Robottijem, »da poslej ne bo mogoče ne zmanjšati ne ukiniti naše povračilne akcije, še več, da jo bo treba okrepiti, če smo že na tej poti ... Če jih ne bodo postrelile vojaške oblasti, jih bom postrelil jaz«,²⁰ nanašale na partizanske oddelke, ki so napadali italijanske Transporte, izjava Maria Robottija slaba dva meseca kasneje, ni dopuščala nobenega dvoma več. Na sestanku poveljstva XI. armadnega zbora 26. junija 1942 je svojim podrejenim nedvoumno ukazal: »Zapomniti si je treba, da se bodo rezultati upoštevali samo po številu mrtvih upornikov. Konceptija naših nadrejenih: **za vsako ceno je treba obnoviti italijansko prevlado in ugled, pa čeprav bi morali izginiti vsi Slovenci in bi morala biti uničena vsa Slovenija**«. ²¹ Vesten izpolnjevalec takšnih navodil je nedvomno bil polkovnik Aguscia, ki je zapisal, da je »Slovence treba pobiti kot pse: brez usmiljenja«. ²² General Mario Roatta je iste grožnje ponovil tudi ljubljanskemu škofu Gregoriju Rožmanu. Izjavil je, da se Italijani »ne čutijo več vezane glede pravic, ki so jih dali s konstitucionalno uredbo Slovincem v kulturnem in gospodarskem pogledu« in da bodo, če bodo smatrali za potrebno, »ekrasirali celo pokrajino«. ²³ V svojem poročilu v Švico je ing. Janko Mačkovšek še zapisal, da se »v teh okoliščinah pojavlja na vseh straneh želja, naj bi se s posebno ekipo inavgurirala oportunistična politika izvestnega sodelovanja z okupatorjem, češ da je to edina možnost obvarovati narod pred najhujšim in omogočiti neko dobo oddiha«. ²⁴

Položaj v Ljubljanski pokrajini v tem času je zelo jasno analiziral bogoslovni profesor **dr. Lambert Ehrlich v spomenici, ki jo je 1. aprila 1942 izročil italijanskemu vrhovnemu poveljstvu v Ljubljani**.²⁵ V prvem delu svoje spomenice dr. Ehrlich spomni Italijane na njihove obljube, ki so jih dali Slovincem po okupaciji Slovenije oziroma po priključitvi Ljubljanske pokrajine Kraljevini Italiji. Posebej poudari, »da po mednarodnem pravu more Italija izvrševati le začasno državno oblast, kakor ji to dovoljuje vojaška zasedba ... o popolni podreditvi /Slovenije Italiji/ zdaj še ne more biti govora, ker je državna oblast kr. Jugoslavije od mnogih držav še pravno priznana«. Prve tri mesece je bil položaj pod Italijani znosen, pravi Ehrlich, nato pa na račun Italijanov zapiše hudo kritiko: »Danes so se razmere popolnoma izpremenile in zdi se, da se Slovincem pod nemško okupacijo v marsikaterem oziru bolje godi kot pod italijansko«.

¹⁷ Jera Vodušek-Starič, »Dosje« Mačkovšek, 44.

¹⁸ O tem podrobneje Tone Ferenc, Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941–1942, Maribor 1987,90; Jera Vodušek-Starič, »Dosje« Mačkovšek, predvsem 3. poglavje: Mačkovškova korespondenca s Švico med drugo sv. vojno, 101–138; Jakob Kolarič, Škof Rožman, III., 98–101.

¹⁹ Tone Ferenc, Fašisti brez krinke, 257, op. 6; Jakob Kolarič, Škof Rožman III., 98.

²⁰ Tone Ferenc, Fašisti brez krinke, 329.

²¹ Tone Ferenc, Fašisti brez krinke, 389.

²² Jakob Kolarič, Škof Rožman III., 101.

²³ Jera Vodušek-Starič, »Dosje« Mačkovšek, 157.

²⁴ Jera Vodušek-Starič, »Dosje« Mačkovšek, 157.

²⁵ Spomenico je v celoti objavil Ivan Bratko v: Proces 1946, 151–154.

To svojo oceno razmer v Ljubljanski pokrajini podrobneje analizira v drugem delu spomenice. Italijani so prelomili svojo obljubo kulturne avtonomije. »Sinteze vseh dogajanj na celotnem slovenskem ozemlju nas silijo do sklepa«, pravi Ehrlich, »da je končni namen kompetentnih faktorjev osi: popolno uničenje slovenstva kot takega. V tem nam tudi potrjuje grozotno dejstvo množičnega preseljevanja slovenskega življa, ki so ga začeli izvajati Nemci na Gorenjskem in Štajerskem in ga zdaj v drugi obliki nadaljujejo Italijani v Ljubljanski pokrajini.«

V tretjem delu svoje spomenice pa prof. Ehrlich navede nekaj konkretnih predlogov za izboljšanje položaja v Ljubljanski pokrajini. Na prvem mestu zahteva, da oblast zagotovi Slovincem varnost življenja. V ta namen naj italijanska oblast omogoči Slovincem avtonomno varnostno službo in dejansko soudeležbo pri upravnih oblastih. »Sovet 14 predstavnikov je dejansko samo na papirju«, ugotavlja Ehrlich v svoji spomenici. In nadaljuje: »Aretirani, konfinirani in internirani Slovenci, ki jih je ta usoda doletela po nedolžnem, naj bi se takoj vrnili na domove, da se s tem omili neizmerno gorje tolikih slovenskih družin. // Pavšalni požigi vasi naj takoj prenehajo in požgane vasi naj se po možnosti takoj obnove. // Slovenskemu časopisu naj se takoj omogoči večja svoboda v tem smislu, da more med slovenskim ljudstvom opravljati primerno propagando proti komunizmu«. Ta je namreč po splošnem prepričanju s svojimi akcijami proti italijanski okupacijski oblasti povzročil represalije proti civilnemu prebivalstvu v Ljubljanski pokrajini. Svojo spomenico prof. Ehrlich zaključuje z zahtevo, da naj se »ustroj in delovanje sedanje kvesture temeljito preuredi po željah slovenskih predstavnikov.«²⁶

Ivan Bratko je pod objavo Ehrlichove spomenice lakonično pripisal: »Uspeh 'spomenice' je bil – nič.«²⁷ Vendar je potrebno priznati, da je bila spomenica v danih okoliščinah pogumno dejanje in resen poskus preprečiti italijanske represalije nad civilnim prebivalstvom v Ljubljanski pokrajini. O tem, kako preprečiti represalije nad civilnim prebivalstvom, je razmišljal tudi škof Rožman in to je bil povod, da je 12. septembra sklical k sebi na pogovor predstavnike slovenskih političnih strank.

Reakcije udeležencev sestanka pri škofu

O sestanku pri škofu 12. septembra 1942 so se nam ohranila tri pričevanja: sočasno, zgoraj navedeno pričevanje pravika dr. Ota Pirkmajerja, ki nam ga je ohranil med svojo dokumentacijo ing. Janko Mačkovšek²⁸ in dve povojni pričevanji. Pred Komisijo za ugotavljanje vojnih zločincev je 3. decembra 1945 pričal ljubljanski odvetnik dr. Vladimir Šuklje,²⁹ pred Vojaškim sodiščem Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani pa 16. avgusta 1946 redni profesor na akademiji za igralsko umetnost dr. France Koblar.³⁰ Slednji dve pričevanji sta bili podani že pod vtisom konca vojne in zmagoslavja partizanske vojske ne samo nad okupatorjem ampak tudi nad domobranci. Ker izjavi škofa Rožmana ne obremenjujeta za vojne zločine, kot to želi obtožnica, sta še toliko bolj dragoceni.

Pričevanje dr. Vladimira Šukljeta z dne 3. decembra 1945³¹

O sestanku pri škofu nam Vladimir Šuklje navede nekaj dragocenih podrobnosti. Točnega datuma se Šuklje zaradi časovne odmaknjenosti ni spomnil (pravi v avgustu 1942). Vabljeni so očitno vedeli, na kakšen pogovor jih škof vabi, zato so se predstavniki JNZ, dr. Vladimir Šuklje, dr. Albert Kramer, dr. Otmar Pirkmajer, ing. Janko Mačkovšek in dr. Stojan Bajič, ter dr. Celestin Jelenc kot predstavnik socialistov, dan pred napovedanim sestankom pri škofu zbrali pri dr. Kramerju in se dogovorili za enoten nastop pri škofu. Navzoči naj bi si bili edini v tem: »da

²⁶ Proces 1946, 151–154.

²⁷ Proces 1946, 154.

²⁸ Jera Vodušek Starič, »Dosje« Mačkovšek, 44.

²⁹ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3132 (A339296–A339297).

³⁰ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3128 (A339298–A229300).

³¹ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3132–3121A.

italijanskim zahtevam v nobeni obliki ni mogoče ugoditi in da glede tega soglasno zavzamemo negativno stališče, ki ga na konferenci osebno zavzamemo. Dogovorili smo se, da bo o tem načelno izjavo podal dr. Pirkmajer ne samo v imenu JNS, temveč v imenu vseh naprednih skupin, dočim bomo vsi ostali njegovo takšno načelno izjavo podprli.³² S tem so se navzoči že tudi dogovorili za potek sestanka, na katerega je škof, kot je razvidno iz pričevanj Šukljeta in Koblarja, tudi pristal.

Šuklje nato navede udeležence sestanka pri škofu. Za razliko od Šmajda, Šuklje kot udeleženca sestanka ne navaja Rudolfa Smersuja, njegovo izjavo pa bi se dalo razumeti, kot da se je sestanka udeležil dr. Albert Kramar. Po kratki uvodni besedi škofa Rožmana, v kateri je razložil namen sestanka, naj bi vsi udeleženci po Šukljetovi izjavi italijanskim zahtevam izrecno nasprotovali, le dr. Milko Kos »kot nepolitičen človek« ni hotel podati nobene izjave.

Škof Rožman naj bi dejal, »da sta ga obiskala italijanska generala Roatta in Robotti, da sta mu izjavila, da italijanska okupacijska oblast ne more trpeti na ozemlju ljubljanske pokrajine nobenega odporniškega gibanja, da je treba vsako tako gibanje ustaviti in partizanski pokret zatreti; če bi tega Slovenci sami ne ustavili, da je italijanska vojna sila zadosti močna in da razpolaga z (!) tehnično zadostnimi sredstvi, da to nasilno stori in – če treba – tudi vse ljudstvo iz te pokrajine nasilno preseli. Škof je nato rekel, da so bile te grožnje resno izrečene, da se glede tega od njega zahteva odgovor in da mu naj z ozirom na to mi povemo po vrsti vsak svoje mnenje. Sam ni stavil nobenega predloga, svojega mnenja ni povedal, niti ni dal nobene konkretne pobude«.³³ Dr. Koblar je na tem sestanku ostro nasprotoval predlogom dr. Marka Natlačena, dr. Albina Šmajda, Miloša Stareta in dr. Marjana Zajca, da bi organizirali odpor proti partizanskemu gibanju. Spor naj bi pomiril Šuklje, češ da so bili povabljeni povedati samo svoje mnenje, ne pa dajati pobude za konkretne akcije. Škof se jim je za udeležbo zahvalil, »ni pa podal nobene konkretne izjave niti o tem, kaj namerava italijanskima generaloma Roatti in Robottiju odgovoriti, niti kaj misli sicer napraviti.«³⁴

Koblerjevo pričevanje z dne 16. avgusta 1946

Dr. Francetu Koblarju se je sestanek pri škofu očitno vtisnil globoko v spomin. Poleg točnega datuma (navaja sicer 11. september 1942), si je zapomnil celo, kako so udeleženci sedeli pri mizi. V svojem seznamu udeležencev ne navaja imenoma dr. Jožeta Lavriča, dr. Stojana Bajiča in dr. Alberta Kramerja. Iz Rožmanovih uvodnih besed navaja samo grožnje generala Roatte. Izjave ostalih udeležencev se v glavnem ujemajo s poročilom dr. Šukljeta, le da so nekoliko daljše in bolj konkretne. Koblar nekoliko obširneje spregovori tudi o svojih izjavah, ki da so vzbudile polemiko, ker je govoril o osvobodilnem gibanju. O samem sestanku pa je imel Koblar vtis, »da je bilo vse samo tipanje in da je škof sklical sestanek v prvi vrsti iz lastne dušne stiske, obenem pa morda že po nasvetu kake skupine, ki je mislila na samoobrambo v obliki poznejših vaških straž. Ko je škof na koncu povedal, da je sedaj slišal naše misli in da kakor vidi, ni mogoče ničesar ukreniti, je prosil, naj bi v primeru, da nas še kdaj pokliče, ne odrekli pomoči.«³⁵

Zelo dragocena pa je v Koblarjevem pričevanju njegova ocena škofa Rožmana. Koblar je bil namreč nekaj dni po sestanku ponovno pri škofu in je protestiral proti pisanju Slovenca, ki je izrabil njegov nastop na sestanku 12. septembra 1942. S škofom sta se očitno dolgo pogovarjala, tudi »o značaju in o osvobodilnem odporu«. Koblar izrecno poudarja, da iz škofovih besed »ni videl nobene sovražnosti, pač pa samo zaskrbljenost«. Isti občutek je imel tudi kasneje, ko je bil pri škofu kot odposlanec OF 1. maja 1945. Pomenljiva pa je Koblarjeva ocena škofa Rožmana. Takole pravi: »Kakor presodim, je bil osebno nesamostojen, silno tenkočuten, vdal pa se je vedno

³² AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3132.

³³ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3132.

³⁴ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3132A; o sestanku tudi Bojan Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam, Ljubljana 1995, 202–203.

³⁵ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3129.

pritisaku svoje mnogo aktivnejše politične okolice. Tako sodim, da do tedaj škof ni napravil še nobenega koraka, ki bi bil odločilneje vplival na narodni razdor, pač pa, da je tedaj že omagoval v svojem zadržanju.« In nekoliko kasneje: »K tej splošni karakteristiki bi dodal to, da sem vedno slišal in tudi čutil, da so odločilen vpliv imeli pri škofu zastopniki obeh radikalnih katoliških frakcij, to so bili Mladci in Stražarji in da so celo v tem, kdo bo odločilno vplival na škofa, včasih nastala med njimi ostra trenja. Mi drugi pa smo prav zaradi tega stali v ozadju in čutili, da ni mogoče pri njem vplivati v javnih zadevah; sam pa se je prav zaradi tega čutil osamljenega.«³⁶

Če Koblarjeva ocena drži in so jo z njim delili tudi drugi, ostaja seveda odprto vprašanje in z njim tudi odgovornost »naprednega bloka«, da niso »škofove neodločnosti« bolje izkoristili v njihovem boju proti okupatorju.

4.2 Škofova spomenica z dne 12. septembra 1942?

Iz vseh treh pričevanj je jasno razvidno, da so Italijani pričakovali konkreten Rožmanov odgovor na zahteve generalov Roatte in Robottija. Tega naj bi škof Rožman podal v posebni spomenici po zgoraj omenjenem sestanku 12. septembra 1942. Tako je razumeti tudi škofov odgovor na obtožnico. Takole pravi: »Pri tej konferenci se je sklenilo, da se sestavi spomenica, ki naj bi obsegala vse pritožbe zoper pravne kršitve okupacijske oblasti in temu odgovarjajoče predloge (podčrtal FD), in naj bi jo škof osebno v imenu teh treh strank izročil. V tej spomenici je bilo govora tudi o nezadostni zaščiti osebne imovine in življenja slovenskega prebivalstva« (podčrtal FD).³⁷

Novejša literatura navaja dva »Rožmanova dokumenta« po sestanku 12. septembra 1942. Pri prvem naj bi šlo za spomenico, ki je datirana na sam dan sestanka in naj bi jo škof Rožman 12. septembra 1942 izročil poveljniku XI. »armijskega korpusa« generalu Robottiju.³⁸ Drugi dokument pa je Rožmanova »Pro memoria« Visokemu komisarju Grazioliju z dne 26. septembra 1942,³⁹ o kateri bo govora nekoliko kasneje.

Presenetljivo pri tem je, da se italijanski tekst obremenilnega dokumenta spomenice z dne 12. septembra 1942, ni našel. Obtožnica tega teksta ne pozna. V Ameriškem nacionalnem arhivu v Washingtonu ga je v nemškem prevodu odkril in prvi uporabil prof. Jozo Tomasevich.⁴⁰ V slovenščino je sporni dokument prevedel in objavil Dušan Biber.⁴¹ Po njem ga je povzel Ivan Jan in ga prav tako objavil v Delu v šestem nadaljevanju svoje »serije« O resnični podobi škofa Rožmana.⁴² Sporni dokument je bil naknadno uvrščen tudi v dokumentacijo o škofu Rožmanu, ki jo hrani Arhiv ministrstva za notranje zadeve, in sicer nemški⁴³ in slovenski prevod.⁴⁴

Spomenica z dne 12. septembra 1942 je sporna iz več razlogov. Sestanek pri škofu je bil tega dne ob 16. uri popoldne. Po ohranjenih poročilih sodeč, je trajal precej dolgo. Skrajno neverjetno je, da bi škof Rožman nato v poznih nočnih urah sestavil še tako dolgo in občutljivo spomenico ter jo takoj odnesel generalu Robottiju.

³⁶ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3130.

³⁷ Škofa Rožmana odgovor, 6.

³⁸ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3825–3829 slovenski prevod, 3830–3837 nemški prevod.

³⁹ ARS II (prej IZDG), Protirevolucionarni arhiv, fond MVAC, fasc. 122, II 0253132 – II 0253134.

⁴⁰ War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945, The Chetniks, Stanford University Press, Stanford, California 1975, str. 224. Delo je nato izšlo tudi v hrvaškem prevodu z naslovom Četnici u drugom svjetskom ratu 1941–1945, Zagreb 1975; Dušan Biber, Gregorij Rožman in narodno izdajstvo. Neobjavljeni dokumenti iz domačih in tujih arhivov, Delo, Sobotna priloga, 24. april 1976, str. 21; Tone Ferenc, Fašisti brez krinke, 432–433, op. 2.

⁴¹ Dušan Biber, Gregorij Rožman in narodno izdajstvo. Neobjavljeni dokumenti iz domačih in tujih arhivov. Ob poskusu rehabilitacije pobudnikov belogardizma, v: Delo, Sobotna priloga, 24. april 1976, str. 20–21.

⁴² Delo, Sobotna priloga, 22. februarja 1986, str. 25. Gre za dopolnjen članek, ki ga je Jan objavil v Koledarju Prešernove družbe za leto 1986, str. 115–141.

⁴³ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3830–3837.

⁴⁴ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3825–3829.

Omenjena spomenica govori »o resnem sodelovanju zdravega dela Slovencev z italijanskimi oblastmi, da bi znova vzpostavili red in izkoreninili prevratniške in uporniške elemente.« Zato italijanskim vojaškim oblastem predlaga ustanovitev oboroženih straž pod slovenskim poveljstvom, ki bodo lažje in bolj učinkovito izsledile prevratniške elemente kot Italijani, ki ne znajo slovenskega jezika. S tem, da bodo te straže zagotovile red in omogočile mimo življenje, bo izključena nevarnost, da bi pustili krivce na svobodi, nedolžne pa kaznovali. Formiranje oboroženih partizanskih skupin po gozdovih naj bi preprečevale posebne enote pod poveljstvom nekdanjih jugoslovanskih oficirjev. Tem je potrebno čim prej omogočiti njihovo vrnitev iz taborišč. V Ljubljani pa naj bi deloval še poseben »korpus tajne policije, ki bi štel 500 mož in bi bil oborožen z revolverji. Lahko trdimo, da bi v roku šestih tednov odkrili, prijeli in izročili oblastem nevarne elemente.«

General Robotti je spomenico, skupaj s svojimi pripombami, posredoval svojim nadrejenim. V teh pripombah je v celoti podprl »program dela, kot sta ga izdelala škof in njegov zaupnik«.

Dvom v Rožmanovo avtorstvo dokumenta vzbuja že sam tekst spomenice, ki je v popolnem nasprotju za načeli, ki jih je iznesel na sestanku. V nasprotju pa je tudi s tem, kar so o škofu zapisale priče sestanka, dr. Pirkmajer, dr. Šuklje in dr. Koblar. V svojem zagovoru je škof Rožman izrecno zapisal, da je bilo sklenjeno, da naj spomenica obsega »vse pritožbe zoper pravne kršitve okupacijske oblasti in temu odgovarjajoče predloge, in naj bi jo škof osebno v imenu teh treh strank izročil. V tej spomenici je bilo govora tudi o nezadostni zaščiti osebne imovine in življenja slovenskega naroda.«⁴⁵ Teh zahtev pa v zgoraj navedeni spomenici ni. Vsebuje pa jih Rožmanov memorandum Visokemu komisarju z dne 26. septembra 1942. Vendar o tem nekoliko kasneje.

Pri »spomenici« z dne 12. septembra 1942 izstopa naravnost vpadljiva podobnost s predlogi dr. Lovra Hacina, ki jih je od avgusta do novembra 1942 posredoval italijanskim oblastem v Rimu za ustanovitev posebne politične policije v Ljubljanski pokrajini.⁴⁶

Ker je v sporni »spomenici« omenjen »škofov zaupnik«, sama spomenica pa je pisana v prvi osebi množine, ni izključeno, da je tekst »spomenice« pripravil nekdo iz skupine, ki je na sestanku zagovarjala odpor proti partizanskemu gibanju. Ko pa je videl Koblarjevo reakcijo na takšen predlog in slišal ostala mnenja članov JNS in socialistov, se mu ni zdelo primerno predlagati navzočim sporne »spomenice« kot skupne izjave. Možno pa je tudi, da je nekdo iz radikalnega krila SNS to »spomenico« pokazal Italijanom še pred samim sestankom kot neke vrste »dnevni red« pogovora. Robotti pa je tekst sprejel že »kot rezultat pogovora« in ga kot »škofov dokument« poslal naprej. Tako bi nam bila tudi razumljiva reakcija Visokega komisarja, ko mu je škof Rožman 26. septembra 1942 prinesel svojo »pro memorio«.⁴⁷

Rožmanova »Pro memoria« z dne 26. septembra 1942

Sad sestanka političnih strank pri škofu Rožmanu 12. septembra 1942 je bila Rožmanova »Pro memoria« visokemu komisarju Grazioliu 26. septembra 1942.⁴⁸ V svoji »Pro memorii« škof Rožman ugotavlja, da »so Slovenci narod, ki s samozatajevanjem prenaša svojo največjo narodno nesrečo ... Večina naroda obsoja nesrečne podvige neodgovornih elementov, ki so pod krinko narodnega osvobodilnega boja započeli teroristične akcije nad Slovenci in Italijani in nad premoženjem naroda«. Slovenski narod odklanja odgovornost za zločine komunistov. Slovenci

⁴⁵ Škofa Rožmana odgovor, str. 6.

⁴⁶ Proces 1946, str. 49.

⁴⁷ »Ko sem izročil spomenico visokemu komisarju, je bil ves divji, da si upa kdo fašistični oblasti delati očitke, ki po njegovem naziranju sopolh niso utemeljeni, in je odkrito dejal, da bi zastopnike političnih strank dal takoj zapreti, če bi si bili drznili stopiti osebno predenj s tako vlogo.« Škofa Rožmana odgovor, str. 6.

⁴⁸ ARS II (prej IZDG), Protirevolucionarni arhiv, fond MVAC, fasc. 122, II 0253132 – II 0253134. Tekst spomenice je objavil Metod Mikuž, Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman in njegova okolica med NOB, v: Ljubljana v ilegali, IV. del: Do zloma okupatorjev, Ljubljana 1970, 324–325. Prim. tudi Jakob Kolarič, Škof Rožman III., 203 in 248; Franček Saje, Belogardizem, 498; Tone Ferenc, Fašisti brez krinke, 433, op.3.

priznavajo, da je Italija pri zasedbi slovenskega ozemlja ravnala drugače od ostalih dveh okupatorjev in je celo »nudila varno pribežališče mnogim našim sonarodnjakom, ki so se zatekli v ljubljansko pokrajino.« S statutom 3. maja 1941 je Italija priznala »naše narodno ime, zagotovila naš narodni jezik, narodno individualnost in avtonomen položaj.« Uvajanje fašističnih ustanov in začetki raznarodovanja Slovencev, so povzročili veliko razočaranje med ljudstvom, ki ga še stopnjujejo represalije (imenoma so navedeni streljanje talcev, požigi, aretacije in konfinacije) ter uvedba kolektivne odgovornosti za početje OF. Ljudje dobivajo občutek brezpravnosti in ne verjamejo več v dobro voljo oblasti. Slovenci imajo pravico, »da varujejo svojo nacionalno čast in ohranijo svoj narodni ponos in značaj«. Škof Rožman nato predlaga Visokemu komisarju, naj prekliče ali vsaj omili izjemne ukrepe, ki so bili uvedeni po 1. septembru 1941. Svoje predloge je škof Rožman strnil v 20 točk, v katerih prosi: da se uveljavi stroga pravičnost v upravi; naj načeloma veljajo zakoni, ki so v Ljubljanski pokrajini veljali do 6. aprila 1941; naj bo zajamčena osebna svoboda, hišna pravica in lastništvo, dalje svoboda kulture, vesti in vere; naj se izpuste iz zaporov in internacije, oziroma konfinacije vsi, za katere niso dani zakoniti pogoji za omejitve; naj se vzpostavi javni red in mir in zagotovi varnost življenja in imetja; naj se prebivalstvu zagotovi primerna prehrana; naj se izdelajo predlogi za poživitev gospodarstva; Ljubljani naj se omogoči prometna zveza z zaledjem; naj se reducirajo prometne omejitve v Ljubljanski pokrajini; naj se ljudem omogoči zaposlitev in zaslužek; naj vsak lojalen Slovenec dobi domovinsko pravico v Ljubljanski pokrajini, ne glede na njegovo rojstvo; naj se poglobi socialna služba in ne ovirajo dobrodelne akcije; naj se zagotovi primeren dohodek javnim nameščencem; naj se zagotovi obstoj družinam vojnih ujetnikov; naj se preneha z uvajanjem fašističnih ustanov in dopušča delovanje domačih kulturnih in socialnih ustanov; naj se upokojencem dvignejo dohodki skladno z inflacijo; naj upoštevajo samoupravo kulturnih, gospodarskih in socialnih ustanov javnopravnega značaja; naj se zagotovi redno šolanje mladine; naj se omogoči poslovanje občin kot samoupravnih edinic; in naj se prične popravljati vojna škoda, povzročena vsled vojnih operacij.

Škof Rožman zaključuje svoje pismo s prepričanjem, da bi izpolnitev »teh želja bila garancija, da se bodo lojalni elementi znatno ojačali, da se bo sožitje pod novim gospodarjem pokrajine in njenim narodom poglobilo in da bodo tudi brez težav mogle iz samega naroda ven zrasti sile, ki bodo pripomogle k splošnemu pomirjenju pokrajine.«⁴⁹

K tekstu »Pro memorie« je Metod Mikuž zapisal: »Če ne bi bilo prav tega zadnjega odstavka, ki zelo jasno namiguje na še večji nastop belogardističnih straž, **bi mogli spomenico v glavnem oceniti kot pogumno dejanje**«. ⁵⁰

Ne glede na Mikužev komentar Rožmanove »Pro memorije« glede nedokazane trditve o Rožmanovem sodelovanju pri ustanavljanju bele garde, je bila škofova spomenica (pro memoria) nedvomno pogumno dejanje. Bila je pogumno dejanje predvsem zaradi škofove jasne in odločne obsodbe italijanizacije in fašizacije Slovencev. Bila je pogumno dejanje zaradi škofove jasne obsodbe italijanskega nasilja nad civilnim prebivalstvom. Škof Rožman je odklanjal sleherno nasilje. Obsojal je tudi nasilje aktivistov OF, ki je sprožilo italijanske represalije. Za Rožmana je bila vojna zlo, tako kot je bila zanj zlo revolucija, čeprav je zmotno upal, da za razliko od revolucionarjev (velja za vse revolucije v preteklosti), »redna vojska« še priznava določila mednarodnega prava v vojnem času. Ker ni bil politik in ne vojak, se ni spuščal na področje »vojaške logike«, ampak je brezpogojno zahteval spolnjevanje določil mednarodnega prava za vojne razmere. Želel je preprečiti prelivanje krvi in je bil zato pripravljen v okviru mednarodnega prava na določeno sodelovanje z okupatorjem. Njegovi stiki z okupacijskimi oblastniki so imeli en sam namen: preprečiti prelivanje krvi, preprečiti masovno internacijo Slovencev v taborišča, zagotoviti v danih okoliščinah kolikor toliko dostojno preživetje težko preiskuvanega ljudstva. Z današnjega vidika (in ravno to je narobe. Presojati jih moramo iz takratnih okoliščin) so

⁴⁹ ARS II (prej IZDG), Protirevolucionarni arhiv, Fond MVAC, fasc. 122.

⁵⁰ Metod Mikuž, Ilegala IV., 325; prim. tudi Bojan Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam, Ljubljana 1995, 203–204.

posamezne odločitve škofa Rožmana lahko tudi sporne, ni pa mu mogoče odrekati njegovega iskrenega prizadevanja, da bi slovenski narod preživel vojno s čim manj žrtvami.

4.3 Rožman in Narodni odbor

Zavesten poseg v slovensko politično življenje pa je škof Rožman tvegäl s podpisom izjave skupnega predstavništva SLS, JNS in socialistov, na podlagi katere je prišlo do ustanovitve Narodnega odbora. Škof Rožman naj bi po izjavi dr. Tineta Debeljaka omenjeno izjavo podpisal 29. oktobra 1944 s psevdonimom »Andrejč«.⁵¹ Zaradi konspiracije so se vsi podpisniki – kakih tri sto po številu – podpisali s psevdonimom. Preseneča nas le, da škof Rožman sam kasneje tega dejanja nikoli ne omenja.

Izjava je predvidevala združitev celotnega slovenskega ozemlja, ki bi bilo kot samostojna politična enota vključeno v Jugoslavijo pod dinastijo Karadjordjevičev. Naloga Narodnega odbora, ki je sklical prvo sejo slovenskega parlamenta 3. maja 1945, je bila, prevzeti oblast od nemškega okupatorja in se nato kot edini predstavnik slovenskega naroda pogajati z zavezniki glede nadaljnje usode Slovenije. Šlo je torej za poskus legalizacije svojega medvojnege ravnanja, ker da so predstavniki meščanskega kroga ves čas vojne delovali po navodilih legalne in od zaveznikov še vedno priznane jugoslovanske vlade v begunstvu. Pri tem so seveda člani Narodnega odbora spregledali dejstvo, da so zavezniki vsaj od sporazuma Tito Šubašić 2. novembra 1944 priznavali in podpirali partizanski boj proti nemškemu okupatorju in da so si slovenski domobranci zaradi svojega sodelovanja z okupatorsko vojsko, zapravili simpatije zaveznikov.⁵²

Na podlagi ohranjene dokumentacije lahko sklepamo, da škof Rožman pri ustanavljanju Narodnega odbora ni sodeloval, je pa njegovo delo podpiral, saj so ga člani Narodnega odbora očitno sproti seznanjali o svojih političnih potezah.⁵³

Glede Narodnega odbora obtožnica škofa Rožmana bremeni: »V škofijskem dvorcu so se pod vodstvom obtoženega Rožmana sestajali člani tako zvanega 'Narodnega odbora za Slovenijo' ki so organizirali združitev vseh do tedaj sodelujočih kvizlinških enot, to je 'Slovenskih domobrancev', Mihajlovičevih četnikov, 'Slovenske legije', 'Sokolske legije', 'Narodne legije', in 'Narodne varnostne straže na Primorskem'. // Dne 28. aprila je Rožman pozval soobtoženega Rupnika na sestanek tako zvanega 'Narodnega odbora', ki se je vršil v škofovi sprejemnici in kateremu je obtoženi Rožman dajal svoje direktive in navodila.«⁵⁴

Na obtožbo odgovarja škof Rožman v točki IV./3 in točkah XII./1 in 2 svojega »Odgovora«.⁵⁵ Škofov odgovor se glasi: »Narodni odbor ni imel nikdar svojih sej v škofijski rezidenci – razen one edine dne 28. aprila 1945, o kateri poroča točka XII. zagovora«. Ohranjena dokumentacija daje škofu prav in tudi sodišče ni moglo dokumentirati drugega sestanka Narodnega odbora pri škofu, razen tistega, ki je izrecno naveden v obtožnici.

Seja Narodnega odbora 28. aprila 1945

V svojem odgovoru na obtožnico škof pravi, da je za sestanek Narodnega odbora 28. aprila 1945 dal na voljo svoje prostore v škofijski palači. Na sestanku pa je bil »navzoč kot priča, kaj se v moji hiši dogaja. Da bi se razprava ne zavlekla predaleč in ne bi seja predolgo trajala, sem skušal s kratkimi pripombami in vprašanji naravnati razgovor vedno zopet na obravnavajoči predmet, kadar se je hotela debata od njega oddaljiti. Samo v toliko in v ta namen sem povzel nekajkrat besedo. Šlo je za vprašanje prevzema oblasti od strani Narodnega odbora«⁵⁶ in s tem povezano

⁵¹ Jakob Kolarič, Škof Rožman III., 392 in 802, op. 279; Bojan Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam, Ljubljana 1995, 354–355 in tam navedena literatura.

⁵² Zapisnik o zaslišanju Franca Snoja v prostorih javnega tožilstva za mesto Ljubljana dne 12. avgusta 1946, v: AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3124–3127; Jakob Kolarič, Škof Rožman III., 231 in 323.

⁵³ Dokumentacija SOVE, Škof Lenič 57/66 in 33/113.

⁵⁴ Proces 1946, 42.

⁵⁵ Škofa Rožmana odgovor, str. 5 in 13–14.

zamenjavo generala Rupnika kot predsednika pokrajinske vlade.⁵⁷ Zato je bil na ta sestanek Narodnega odbora povabljen tudi Rupnik.

V pričakovanju, da bodo Slovenijo v kratkem zasedli zavezniki, se je Narodni odbor pripravljaj, da bo še pred njihovim prihodom prevzel vojaško in civilno oblast od Nemcev v svoje roke. V ta namen je bilo potrebno z vodilnih mest odstraniti vse, ki so bili odkrito v službi Nemcev – in general Leon Rupnik je to nedvomno bil – da jim zavezniki zaradi njih ne bi delali težav. Naivnost članov Narodnega odbora je seveda bila v tem, da so napačno ocenili odnos zveznikov do Titove partizanske vojske v Jugoslaviji in predvsem v tem, da niso upoštevali svaril, ki so jim jih v tej zvezi pošiljali iz Londona.⁵⁸

Po izjavi na procesu soobtoženega generala Rupnika, ga je na sestanek Narodnega odbora v škofijskem domu po telefonu povabil škof sam, vendar je škof pri tem izrecno poudaril, da je samo gostitelj sestanka, ne pa tudi idejni pobudnik.⁵⁹ Metod Mikuž je potek sestanka na podlagi Rupnikovih izjav povzel v štirih točkah: Na prošnjo predsedujočega dr. Jožeta Basaja je Rupnik najprej poročal o trenutnem vojaškem položaju v Sloveniji. Nato so govorili, kako urediti status domobrancev ob prihodu zveznikov (z njim so očitno računali, kot z gotovim dejstvom). Narodni odbor je od Rupnika zahteval, naj pri Nemcih doseže takojšnjo izročitev vojaške in civilne oblasti Narodnemu odboru, predajo težkega orožja slovenskim domobrancem in da takoj zapuste deželo. Narodni odbor jim bo zagotovil varen umik. Rupnik naj bi dejal, da s prenosom civilne oblasti ne bo težav, ker gre dejansko samo za zamenjavo predsednika pokrajinske vlade, ne verjame pa, da bodo Nemci pristali na predajo vojaške oblasti in razorožitev. Sam si teh predlogov ne upa predložiti generalu Rösenerju, je pa pripravljen posredovati sprejem pri njem za člane Narodnega odbora.⁶⁰ Na izrecno vprašanje pomočnika vojaškega tožilca: »Kaj pa škof, kakšno vlogo je imel škof?« (pri teh pogovorih), je Rupnik odgovoril: »Škof se je tudi mešal v te razgovore z raznimi opombami in vprašanji.«⁶¹ Takšen Rupnikov odgovor pa v jedru potrjuje škofovo izjavo, da je pogovor na škofiji do neke meje usmerjal, da so govorniki ostali pri temi pogovora.

Nadaljnje »politične akcije« škofa Rožmana so bile v tem, da je tudi osebno posredoval pri generalu Rupniku naj odstopi s svojega položaja in posreduje sestanek predstavnikov Narodnega odbora pri Rösenerju; da se je pridružil delegaciji Narodnega odbora pri Rösenerju 1. maja (po izjavi Rösenerja 30. aprila), ki je generalu izročila zahtevo Narodnega odbora o predaji vojaške in civilne oblasti Narodnemu odboru, predaji težkega orožja domobrancem in o tem, da nemška vojska nemudoma zapusti deželo. Rösener je bil očitno razdvojen in je od Narodnega odbora zahteval pismeno spomenico v tej zadevi, ki jo bo lahko predložil svojim nadrejenim. Spomenico Narodnega odbora, ki sta jo podpisala dr. Jože Basaj in dr. Matija Zajc je Rösenerju 2. maja izročil dr. Zajc. Tretjega maja 1945 zvečer ob 19. uri je bilo na Taboru v Ljubljani prvo zasedanje slovenskega parlamenta, ki je v svojem razglasu prevzel vso oblast v svoje roke.⁶² Škof Rožman se je zasedanja na Taboru udeležil očitno le kot opazovalec, saj nihče ne poroča o kakršnemkoli njegovem nastopu na zasedanju. Se je pa s sestanka vrnil zelo slabe volje.⁶³ Očitno se je zavedal (ali vsaj slutil) neskladnosti med politično in vojaško stvarnostjo v Sloveniji in utopističnimi

⁵⁶ Škofa Rožmana odgovor, 13–14.

⁵⁷ Takratni škofov tajnik in kasnejši ljubljanski pomožni škof dr. Stanko Lenič je v svojem spisu *Podoba škofa dr. Gregorija Rožmana*, ki ga je moral napisati v zaporu o tem med drugim zapisal: »Tiste zadnje dni je bil pri škofu nek večji sestanek, ki se ga je udeležil tudi Rupnik in njegov zet in tajnik dr. Kociper. Od naših se spominjam le Škerbca. Sklepam, da je moralo biti takrat govora o Rupnikovem odstopu, ker mi je škof po sestanku rekel: 'Zadnji čas je, da bi Rupnik odstopil, pa se tako krčevito drži. Pa sam bi morda popustil, a je videti, da mu Kociper ne da'.« Dokumentacija SOVE, Škof Lenič, 33/113.

⁵⁸ Govori dr. Kuharja na londonskem radiu, pisma dr. Izidorja Cankarja in dr. Mihe Kreka glede prisege domobrancev in podobno.

⁵⁹ Proces 1946, 109; Metod Mikuž, *Ljubljana v ilegali IV.*, 327.

⁶⁰ Metod Mikuž, *Ljubljana v ilegali, IV.*, 328–329.

⁶¹ Proces 1946, 110.

⁶² Metod Mikuž, *Ljubljana v ilegali, IV.*, 330–336.

⁶³ Dokumentacija SOVE, Škof Lenič, 33/113.

željami in zahtevami Narodnega odbora. Zavedal se je, da Narodni odbor nima za sabo enodušne podpore slovenskega ljudstva; da nima politične in še manj vojaške moči, ki bi mu zagotovila uresničitev zadanih si ciljev; in da nima na svoji strani pomoči zaveznikov, ki bi zaustavili prodiranje zmagovite partizanske vojske, ki je že nekaj časa dala jasno vedeti, da bo ona prevzela vso oblast v deželi v svoje roke.

Ko je Rösener zvedel za razglas Narodnega odbora – takoj naslednji dan ga je objavil dnevnik Slovenec – je za Ljubljano razglasil obsedno stanje in dal zapreti glavnega urednika Slovenca. Zaradi vedno hujšega pritiska partizanske vojske, ki je nezadržno prodirala proti Ljubljani, so se začeli Nemci pospešeno pripravljati na umik. General Rupnik je z Rösenerjevim dovoljenjem 4. maja 1945 predal civilno oblast v Ljubljanski pokrajini (tej so priključili tudi Gorenjsko) Narodnemu odboru in odstopil z vseh položajev. V noči od 4. na 5. maj je Rösener povabil škofa v vladno palačo k predaji oblasti Narodnemu odboru, vendar se člani Narodnega odbora ponoči očitno niso upali k Rösenerju. Prenos oblasti se je nato izvršil 5. maja dopoldne.

Škof Rožman se je tega, zgolj simboličnega dejanja predaje politične oblasti Narodnemu odboru pri generalu Rösenerju še udeležil,⁶⁴ nato pa popoldne zapustil Ljubljano in se umaknil v Celovec. Z nemško vojsko pa se je iz Slovenije umikala tudi tista vojska, ki jo je Narodni odbor 3. maja 1945 razglasil za narodno vojsko.

Iz povedanega je razvidno, da je bil škof Rožman idejam in programu Narodnega odbora blizu, ni pa bil njegov član in tudi ni aktivno sodeloval pri oblikovanju njegovega programa.

5. ROŽMANOVO »SODELOVANJE« Z ITALIJANSKIM OKUPATORJEM

Obtožnica škofu Rožmanu očita, da se je »takoj stavil v odkrito službo italijanskega in kasneje nemškega okupatorja, ter je sam kakor tudi njegov škofijski dvor postal center zbiranja izdajalskega delovanja združenih kvizlinških elementov v Sloveniji ves čas sovražne okupacije.«⁶⁵

5.1 Rožmanov odnos do italijanskih okupacijskih oblasti

Svoj načelen odnos do italijanskih okupacijskih oblasti je škof Rožman pojasnil v razglasu, ki ga je 31. julija 1941 objavil v Ljubljanskem škofijskem listu: »Kar pa se tiče sodelovanja predstavnikov Cerkve z novo oblastjo fašistične Italije, je za nas katoličane merodajna božja beseda, ki pravi: 'Vsak človek bodi višjim oblastem pokoren; ni je namreč oblasti, razen od Boga, in te, ki so, so od Boga postavljene' (Rim 13,1). S tega stališča priznavamo oblast, ki je nad nami, in bomo po svoji vesti radi sodelovali v časno in večno korist ljudstva, med katero nas je božja Previdnost za duhovnike postavila.«⁶⁶ S svojo izjavo škof Rožman ne odobrava italijanske okupacije. Vzel je na znanje dejstvo, da je okupator zasedel domovino, da je razdelil njegovo škofijo in da bo uradne stvari moral reševati z njim. V tej točki bo do oblasti lojalen, pričakuje pa seveda tudi od novih oblastnikov, da bodo lojalni do njega in do njemu podrejenih vernikov.

Neposredno po končani vojni, je generalni vikar ljubljanske škofije in ljubljanski stolni prošt, mons. Ignacij Nadrah 15. maja 1945 ukazal duhovnikom ljubljanske škofije, da na binkoštno nedeljo po vseh pridigah in šmarničnem branju preberejo vernikom naslednje oznanilo:

»Po štirih letih hudega trpljenja pod tujim jarmom je Jugoslavija zopet prosta. Z njo je svobodna tudi Slovenija in to ne samo tisti del Slovenije, ki je pripadal prejšnji Jugoslaviji, ampak Slovenija z

⁶⁴ Metod Mikuž, Ljubljana v ilegali, IV., 337. Njegov tajnik dr. Stanko Lenič v svojem zapisu o škofu Rožmanu glede tega obiska pravi: »Ponoči med 4. in 5. majem sta škofa prišla obiskat dva nemška oficirja, češ da vabi general Rösener predstavnike Slovencev k sebi, da bo izročil oblast Slovincem. Škof je šel, a se je kmalu vrnil in povedal, da ni bilo nikogar drugega, zato sem se tudi jaz vrnil«. Škof je nato dopoldne sprejel odposlanca, ki mu je prinesel pismo iz Celovca z vabilom, naj nemudoma pride v Celovec; imel nato sejo kapitlja, na kateri je bilo sklenjeno, da se vabilu odzove; nato pa je bil »dopoldne še enkrat klican k Rösenerju, kjer je ta izročil oblast.« SOVA, Škof Lenič, 34/114.

⁶⁵ Bratko, Proces 1946, 33.

⁶⁶ LŠL, št. 4–6/1941, str. 35.

vsemi pokrajinami, v katerih prebivajo Slovenci. Ta Slovenija se bo v federativni Jugoslaviji sama vladala.

Slovenija ima sedaj svojo zakonito vlado. Dolžni smo ji po nauku katoliške Cerkve spoštovanje, pokorščino in zvestobo. Sv. Pavel pravi v listu Rimljanov: 'Vsak človek bodi višjim oblastem pokoren; ni je namreč oblasti razen od Boga, in te, ki so, so od Boga postavljene. Kdor se torej ustavlja oblasti, se upira božji naredbi; kateri pa se upirajo, si bodo sodbo nakopali.' (Rim 13, 1.2). Samo takrat bi oblasti ne smeli biti pokorni, če bi zahtevala od nas kaj takega, kar bi bilo zoper božjo voljo. Tedaj bi morali reči s sv. Petrom: 'Sodite, ali je prav pred Bogom, vas poslušati bolj kot Boga!' (Apd 4,19). Prepričani pa smo, da ne bo naša vlada nikdar takega od nas zahtevala, kar bi bilo zoper našo vest.

Zagotovljena nam je popolna svoboda bogoslužja v cerkvi in zunaj nje in krščanski nauk v šolah.

Kot dobri katoličani bomo novo vlado podpirali v njeni skrbi za blaginjo našega naroda, pri tem pa ne bomo pozabili na tisto, o čemer pravi Jezus: 'Le eno je potrebno', to je, da izpolnjujemo v vsem božjo voljo in tako zveličamo svoje duše.⁶⁷

V podobnem duhu je bila po drugi svetovni vojni sestavljena tudi **Spomenica duhovščine ljubljanske škofije**, ki so jo 11. julija 1945 podpisali novi generalni vikar Anton Vovk za ljubljansko škofijo in bogoslovno semenišče, dr. Franc Kimovec za stolni kapitelj, dr. Andrej Snoj za Teološko fakulteto, Josip Šimenc za malo semenišče ljubljanske škofije, dr. Janez Arnejc za župnike ljubljanske škofije, Stanko Perčič za kaplane ljubljanske škofije, dr. Pavel Simončič za katehete ljubljanske škofije, p. Teodor Tavčar za slovensko frančiškansko provinco, p. Ludovik Lederhas za Družbo Jezusovo, p. dr. Stanko Dostal za križniški red, Ivan Špan za salezijansko družbo in Lovro Sedej za Misijonsko družbo sv. Vincencija Pavelskega.⁶⁸

V nekaterih poudarkih pa se spomenica iz leta 1945 vendarle bistveno razlikuje od Rožmanovega besedila leta 1941. Če spomenico ljubljanskih duhovnikov primerjamo z, do oblasti vendarle nevtralnimi razglasom škofa Rožmana leta 1941, postanemo pozorni, da se tokrat podpisniki v celoti identificirajo z novo oblastjo v Sloveniji, oziroma v Jugoslaviji. Spomenica pa je »poučna« tudi zaradi stališča, ki so ga takratni najvišji predstavniki cerkvenih ustanov v ljubljanski škofiji zavzeli do zadržanja nekaterih predstavnikov Cerkve med drugo svetovno vojno. Za osvetlitev problema naj navedem le dva odstavka iz omenjene spomenice: »Podpisani zastopniki svetne in redovne duhovščine ljubljanske škofije ... s pričujočo spomenico damo izraza svojemu patriotičnemu čustvovanju in naši Narodni vladi ter naši Osrednji vladi v Beogradu javno izpovemo svojo iskreno pripravljenost, da delo naših narodnih oblasti za vsakršno blaginjo naroda v svojem poklicnem delu odločno podpremo in v svojem območju s prepričanjem zvesto izpolnjujemo (!) narodne in državljanske dolžnosti, kar nam tudi naša vera ukazuje«. In nekoliko dalje: »Naši narodni vladi pa izjavljamo svojo iskreno vdanost, svoje spoštovanje, pokorščino in zvestobo, ki nam jo veleva naravno etična in posebej božja zapoved, a nam jo spontano prebuja in neti naša narodna zavest.«

Podpisniki torej, brez navedbe vira, upoštevajo isto Pavlovo načelo, kot ga je v svojem tekstu uporabil škof Rožman 31. julija 1941 in za njim generalni vikar Ignacij Nadrah 15. maja 1945 (vsak v drugačnih okoliščinah seveda), namreč, da bodi »Vsak človek višjim oblastem pokoren ...« (Rim, 13,1). Izjemno zanimiv pa je drugi del spomenice, v katerem se podpisniki v prvi in drugi točki jasno opredelijo do dogodkov med drugo svetovno vojno in do odnosa dela slovenskih (ne samo ljubljanskih) duhovnikov do okupacijskih oblasti. Takole pravijo:

»1. Zavedajoč se pomena svojih izjav z neizprosno iskrenostjo do sebe in do vsakogar **obsojamo**⁶⁹ že vsako zanemarjanje patriotičnih dolžnosti. Zvestno izdajstvo nad narodom pa **obsojamo še toliko bolj**, kolikor hujša grehota je pred Bogom in kolikor bolj narodu škoduje. Zavedamo se, da je tak tudi božji nauk, ki ga moramo najprej sami spolnjevati in učiti, šele potem smemo zahtevati, da ga spolnjujejo tudi drugi.

⁶⁷ NŠAL, Ordinariat 1901–1956, št. 892/1945.

⁶⁸ NŠAL, Državne zadeve.

⁶⁹ Vse poudarjene tekste v spomenici podčrtal FMD.

2. Zato **resnično obžalujemo**, da so take in podobne napake v dobi okupacije zagrešili tudi nekateri duhovniki in nekateri katoličani. Zaradi nepoučenosti, propagande, napačnega in včasih tudi naravnost neresničnega poročanja listov ter pritiska okupatorjev je mogoče tako krivdo sicer razumeti, a je ni mogoče docela opravičiti. Ne moremo si misliti, da bi dobre vernike in duhovnike kdaj vodila zlonamernost; do takega ravnanja je po naši sodbi moglo priti le zaradi strahu pred brezboštvom. **Obžalujemo in ostro obsojamo** dalje vsa brezpravna nasilna dejanja, zlasti še dejanje 'črne roke', ki smo jo vedno obsojali ...»⁷⁰

Podpisniki, med katerimi je bil tudi pooblaščen Rožmanov generalni vikar Anton Vovk, ki je od 15. junija 1945 uradno vodil ljubljansko škofijo,⁷¹ priznavajo in ostro obsojajo, da so tudi nekateri duhovniki zagrešili narodno izdajstvo, vendar mednje **ne prištevajo** škofa Rožmana, čeprav je nova oblast to od generalnega vikarja izrecno zahtevala.⁷² Tako je n.pr. 11. julija 1947 notranji minister Boris Kraigher takrat že ljubljanskemu pomožnemu škofu Antonu Vovku (za škofa posvečen 1. decembra 1946) med drugim zabrusil: »Povem Vam naravnost: mi Vas kot škofa in generalnega vikarja ne priznamo, ker ste bili imenovani brez naše privolitve. Prvo, kar zahtevamo je, da je odstranjen popolnoma škof Rožman – izdajalec, ki je dejansko še danes ljubljanski škof. Zločinec ne bo na čelu škofije. Poznam Vaš cerkveni zakonik in paragraf, ki nastavlja generalnega vikarja, če je škof zaprt ali zadržan. Rožman je obsojen⁷³ in kot tak ne bo nikdar ljubljanski škof; Vi kot generalni vikar pa demonstrirate po celem svetu Rožmanovo zadržanost, ki naj bi kdaj minila. Tega mi ne bomo trpeli. Če hočete, da se naše razmerje uredi, je na Vas, da odžagate popolnoma Rožmana. Sicer lahko delate različne dopise in vloge, a vse brez uspeha. Zapihal bo preko Vas drugačni veter. Pa se brigajte za svoje salezijance ali karkoli: če ne odstranite popolnoma Rožmana, ne bo nič. Mi se ne bojimo ne Angležev, ne bomo šli sedaj v Pariz, pa mislite, da se bomo bali Nuncija ali Vatikana. Lepega dne lahko odstavimo Nuncija in z Vatikanom pretrgamo vsako zvezo.⁷⁴ Pripravite se tudi na skorajšnje težave. Vatikan bo najbrže tudi brez nas imenoval administratorja za Primorsko. Bomo nastopili še ostreje. Mar mislite, da naj bo administrator Primorske podložen Margottiju, ki je v naših očeh navaden zločinec! Opozarjam: uredite imenovanje cerkvenega oblastnika ljubljanske škofije in Vatikan naj ne prezre naše vlade ob podobnih imenovanjih...«

»Odžaganje Rožmana« je bila rdeča nit celotnega pogovora med Kraigherjem in Vovkom: »Če hočete drugačnih odnosov in če se hočete odmakniti težki bodočnosti: Odžagajte popolnoma Rožmana. Sicer bo naše medsebojno gledanje še čudno.«⁷⁵ Navedeni dokument je izjemno dragocen predvsem zaradi tega, ker je iz korespondence med Vovkom in Tomažičem razvidno, da tudi mariborski škof Rožmana ni obsojal »kot izdajalca« in ker sta bila oba škofa prepričana, da s pritiski političnih oblasti ni mogoče nadomestiti zgodovinskih argumentov.

Je pa Spomenica ljubljanske duhovščine poučna tudi zaradi tega, ker jasno kaže, da novi oblasti ni bilo do urejanja medsebojnih odnosov s Katoliško cerkvijo v Sloveniji. Da ji ni šlo za ugotavljanje stvarnih dejstev v medsebojnih odnosih in za mirno sožitje. Oblast je potrebovala razrednega sovražnika, zato ji izrazi lojalnosti katoliških duhovnikov niso bili po volji. Spomenico je v celoti ignorirala čeprav jo je Slovenski poročevalec 14. julija 1945 objavil na prvi strani. Predstavniki ljubljanske škofije so se novi slovenski vladi poklonili 11. julija 1945. Ob tej priložnosti je generalni vikar Anton Vovk prebral zgoraj omenjeno spomenico. Brez odmeva pa je

⁷⁰ NŠAL, Državne zadeve, Spomenica duhovščine ljubljanske škofije, 11. julij 1945, str. 1. in 2.

⁷¹ NŠAL, Državne zadeve, dopis 1083/1945.

⁷² Prim. Pismo ljubljanskega pomožnega škofa Antona Vovka mariborskemu škofu Ivanu Jožefu Tomažiču 18. julija 1947, v: Škofijski arhiv Maribor, F 113/5.

⁷³ Sodba je bila izrečena 30. avgusta 1946.

⁷⁴ To se je dejansko zgodilo leta 1952. Nekdanji veleposlanik Jugoslavije pri Svetem sedežu v svoji knjigi Vatikan u suvremenom svijetu, Zagreb 1980 glede tega navaja dva datuma: na str. 59 pravi, da je do prekinitev diplomatskih odnosov med Jugoslavijo in Vatikanom prišlo 17. decembra 1952, na str. 315 pa, da se je to zgodilo 5. decembra 1952.

⁷⁵ Pogovor s Kraigherjem si je zapisal škof Vovk in »zapisnik« poslal v vednost mariborskemu škofu Tomažiču. Glej: ŠAM, F 113/5.

ostala prošnja ljubljanskega generalnega vikarja 27. maja 1945, da bi se poklonili maršalu Titu ob njegovem obisku v Ljubljani.⁷⁶ Zelo kmalu pa je uporabila, za del slovenske javnosti nadvse učinkovit trik: »uradnim cerkvenim predstavnikom v Sloveniji« je vedno znova očitala, češ da niso obsodili ravnanja Katoliške cerkve (torej ne posameznikov) med drugo svetovno vojno. Nepojasnjeno ostaja vprašanje, zakaj se katoliška stran ves čas po vojni proti tem očitkom ni sklicevala na zgoraj navedeno spomenico.

5.2 Rožmanovo posredovanje za zapornike in internirance

Največji del stikov škofa Rožmana z italijanskimi okupacijskimi oblastmi na eni in s Svetim sedežem v Vatikanu na drugi strani, zapolnjuje škofovo posredovanje za zaprte, internirane in na smrt obsojene Slovence, pa tudi za druge (npr. hrvaške Žide), trpeče zaradi vojnih grozot. To so mu priznavali tudi njegovi nasprotniki,⁷⁷ čeprav so mu kasneje nekateri podtikali, da je »intervenal... (le) za odpust onih internirancev, ki so se izjavili pripravljene vstopiti v 'teroristično organizacijo bele garde'.«⁷⁸ Na zlaganost takih trditev smo opozorili že uvodoma ob primeru narodnega heroja Toneta Tomšiča.⁷⁹

Seznam Rožmanovih intervencij je zelo dolg in ga seveda ni mogoče v tej kratki ekspertizi v celoti izčrpati in analizirati.⁸⁰ Rožmanova posredovanja lahko razvrstimo v naslednje skupine:

5.2.1 Rožmanovo posredovanje za preganjane duhovnike

Ena prvih zadev, ki jih je moral reševati ljubljanski škof Rožman neposredno po okupaciji Slovenije, je bil položaj duhovnikov, ki so jih Nemci pregnali iz njihovih župnij. Škof Rožman se je zavzel, da bi Nemci internirane in zaprte duhovnike izpustili iz svojih zaporov in taborišč in da bi se vsi pregnani duhovniki, tudi tisti iz lavantinsko-mariborske škofije, smeli naseliti in delovati v Ljubljanski pokrajini. V ta namen je stekla obsežna diplomatska akcija, ki jo je sprožil škof Rožman s svojimi poročili in prošnjami na Sveti sedež v Vatikanu. Celotna dokumentacija v Vatikanskem arhivu nam žal še vedno ni dostopna,⁸¹ vendar si moremo na podlagi dosedaj objavljenih dokumentov vendarle ustvariti dokaj jasno sliko o Rožmanovih stikih s Svetim sedežem. Rožmanova poročila v Vatikan, kako postopajo Nemci z duhovniki na zasedenem ozemlju, je Sveti sedež preko svojega nuncija pri italijanski vladi, mons. Borgongini Duca, že 5. maja 1941 preveril pri italijanskem zunanjem ministru Galeazzu Ciano. Minister je novice o preganjanju duhovnikov na »nemškem ozemlju« potrdil in pri tem takoj zagotovil, da oni (namreč Italijani) v Ljubljanski pokrajini z duhovniki dobro postopajo.⁸² Takoj nato je Sveti sedež 16. maja

⁷⁶ NŠAL, Državne zadeve. Tekst spomenice in Kidričev odgovor nanjo je objavil Miloš Ribář, Obisk zastopnikov duhovščine ljubljanske škofije pri Borisu Kidriču pred 40 leti, v: Mohorjev koledar za leto 1985, Celje 1984, 134–135.

⁷⁷ Metod Mikuž je v svojem ekspoziju Slovenska duhovščina in Osvobodilna fronta, ki ga je napisal tik pred koncem druge svetovne vojne (pismo je datirano »Na veliko noč 1945« – Velika noč je tega leta bila 1. aprila 1945), o škofu Rožmanu med drugim zapisal: »Mislim je in to nedvomno iskreno, da bo pomagal s svojo nesebično dobrotljivostjo (to je v resnici tudi delal in interveniral za vsakega zaprtega ali interniranega Slovence, če je bil zaprosen, pa tudi če je zanj zvedel)«. Dokument hrani ARS (prej IZDG), SNOS, fasc. 457/IV.

⁷⁸ Škofa Rožmana odgovor, str. 8, točka VIIe.

⁷⁹ Prim. poglavje: Sodni postopek proti škofu Rožmanu in njegov zagovor. Primer intervencije za Toneta Tomšiča je zaradi okoliščin na sodnem procesu proti škofu Rožmanu eden najbolj prepričljivih dokazov, kako si je povojna sodna oblast prizadevala odstraniti vse dokaze, ki so govorili v prid škofovi trditvi, da ni delal razlik, ko je pri okupatorskih oblasteh interveniral za internirane, zaprte ali obsojene. V nekaterih primerih so bile njegove intervence žal neuspešne, tudi v primeru Toneta Tomšiča, ki je bil 16. maja 1942 obsojen na smrt in nato v največji tajnosti 21. maja 1942 ustreljen v gramozni jami v Ljubljani.

⁸⁰ Večji del te dokumentacije je zbran v ARS, enota za dislocirano arhivsko gradivo (d. a. g.) I., f. 122. V tem fasc. so Rožmanove prošnje in odgovori pristojnih italijanskih oblasti za 40 zapornikov oziroma internirancev. Posamezni primeri pa so tudi v drugih fondih ARS in predvsem v AMNZ.

⁸¹ Prim. negativna odgovora, ki ju je na svojo prošnjo v tej zadevi dobil ljubljanski nadškof in metropolit dr. Alojzij Šuštar in sicer iz vatikanskega Državnega tajništva 6. oktobra 1995 in iz Vatikanskega arhiva 8. oktobra 1995.

⁸² Actes et Documents, vol. 4., št. 337, 480–481; Na dokumentacijo o Slovencih in tej zbirki je opozoril Janko Pleterski, Vatikanski dokumenti o Slovencih in Sloveniji 1940–1945, v: Grafenauerjev zbornik, Ljubljana 1996, 635–648.

1941 uradno zaprosil italijansko vlado, naj pri svojih zaveznikih Nemcih posreduje za zaprte jugoslovanske duhovnike v nemški zasedbeni coni. Pri tem se je Sveti sedež skliceval na poročila, ki jih je dobil od ljubljanskega škofa Rožmana.⁸³

Na vlogo Svetega sedeža je italijansko veleposlaništvo pri Svetem sedežu 22. maja 1941 Državnemu tajništvu v Vatikanu sporočilo, da na podlagi prejetih poročil natančno proučuje položaj klera v mariborski in ljubljanski škofiji.⁸⁴ Dne 26. maja 1941 je o resničnosti poročil o nacističnem nasilju proti Cerkvi in duhovnikom v Nemčiji in v Sloveniji poročal tudi tajnik za izredne zadeve v Vatikanskem državnem tajništvu, mons. Domenico Tardini.⁸⁵ Po tem poročilu je vatikanski državni tajnik kardinal Luigi Maglione ljubljanskemu škofu posredoval pomoč, ki jo je papež Pij XII. namenil za slovenske duhovnike in bogoslovce.⁸⁶ Sveti sedež je zbiranje pomoči za prizadete v vojni v veliki meri organiziral v Združenih državah Amerike in je o žalostnem stanju na okupiranih ozemljih sproti obveščal svojega apostolskega delegata v Washingtonu, Amleta Giovannija Cicognania in newyorškega nadškofa Francesca Spellmana.⁸⁷

Vendar se škof Rožman ni zanašal samo na pomoč iz tujine, ampak jo je organiziral tudi doma. V posebnem pismu, datiranem 11. avgusta 1941, je pozval vse svoje duhovnike, naj po svojih močeh pomagajo sobratom v stiski, zlasti tistim, ki so bili pregnani iz svojih župnij. V ta namen je ustanovil poseben odbor, ki je zbiral sredstva in jih delil potrebnim.⁸⁸

Škofova prizadevanja so vsaj deloma obrodila sadove. Vrsta pregnanih duhovnikov z Gorenjske, Zasavja in Štajerske se je smela naseliti v Ljubljanski pokrajini. Škof Rožman jim je skušal zagotoviti bivanje na večjih župnijah ali v redovnih skupnostih (zlasti v Stični). Štajerski duhovniki so se v Ljubljani tudi sami organizirali. Njihov zastopnik (neke vrste komisar) je postal dr. Stanko Cajnar.⁸⁹

Poročila o nasilju Nemcev nad duhovniki na okupiranem ozemlju so se hitro širila po Evropi. Zagrebški nadškof Alojzij Stepinac je Sveti sedež 3. decembra 1941 obvestil, da Nemci tudi na Hrvaškem ne pustijo pri miru izgnanih slovenskih duhovnikov.⁹⁰ Vatikanski nuncij v Franciji mons. Valeri pa je 8. oktobra 1942 poročal Državnemu tajniku kardinalu Maglioneu, da so Nemci v Mariboru prisilili zaprte frančiškane in jezuite, da so morali podirati tamkajšnjo pravoslavno cerkev.⁹¹

5.2.2 Rožman posreduje za zapornike in obsojene

Povedali smo že, da škof Rožman pri svojih intervencijah za zaprte, internirane in obsojene Slovence ni delal nobenih razlik. To seveda ni ostalo prikrito italijanskim in kasneje nemškim okupatorskim oblastnikom v Ljubljani, ki so dali občasno to škofu tudi vedeti.⁹² Zato je bilo žal prenekatero Rožmanovo posredovanje pri njih neuspešno.⁹³ Veliko več pa je bilo seveda tistih, pri katerih je bilo njegovo posredovanje uspešno.

⁸³ Actes et Documents, vol. 4, št. 349, 492–493; Jakob Kolarič, Škof Rožman III., Dokument št. 16.

⁸⁴ Actes et Documents, vol. 4, št. 371, 509. O tem podrobneje Miloš Ribář, Nacistični ukrepi zoper duhovščino lavantinske škofije 1941–1945, v: Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije, Maribor 1978, 53–59.

⁸⁵ Actes et Documents, vol. 4, št. 374, 514–515.

⁸⁶ Actes et Documents, vol. 8, št. 139, 262, op. 3.

⁸⁷ Actes et Documents, vol. 5, št. 37, 132.

⁸⁸ NŠAL, Spisi, Kler 1889–1940.

⁸⁹ Prim. pismo duhovnika Alojzija Juranoviča škofu Tomažiču z dne 19. maja 1941 v: ŠAM, F 113/2a.

⁹⁰ Actes et Documents, vol. 8, št. 216, 368–370.

⁹¹ Actes et Documents, vol. 5, št. 499, 737–738.

⁹² Samo tako je mogoče razumeti očitek o zadržanosti ljubljanskega škofa v Spomenici o razmerah v Ljubljanski pokrajini z dne 3. 8. 1942, prim.: Tone Ferenc, Fašisti brez krinke, Dok. 95, str. 415; in zahtevo generala Robottija, »da je treba čimprej doseči od škofa konkretno, aktivno in dejansko sodelovanje ...« Njegove prošnje bodo uresničene samo na podlagi konkretnega sodelovanja. Prim. Ferenc, n.d., dok. 102, str. 433; General Rösener pa je v svojem pismu škofu Rožmanu z dne 24. septembra 1944 škofu očital, da prosi za svoje duhovnike, ki odkrito sodelujejo s partizani. Prim. NŠAL, Vojaške zadeve.

Obvestila o zapornikih in sodnih procesih proti njim je škof Rožman dobival na različne načine, čeprav prevladujejo osebne prošnje prizadetih ali njihovih sorodnikov.⁹⁴

V posebno težkih primerih je škof Rožman prosil za posredovanje tudi Sveti sedež. V času tržaškega procesa od 2. do 14. decembra 1941 proti šestdesetim slovenskim narodnjakom in komunistom, je škof Rožman nemudoma telegrafsko prosil papeža Pija XII., naj osebno posreduje za obtožene.⁹⁵ S podobno prošnjo so se na Sveti sedež obrnili tudi ministri jugoslovanske vlade v Londonu.⁹⁶ Na to posredovanje je apostolski nuncij v Italiji 8. decembra 1941 osebno obiskal zunanjega ministra Ciana in ga v papeževem imenu prosil za obtožene na sodnem procesu v Trstu.⁹⁷ Za obtožene je na prošnjo nekaterih slovenskih duhovnikov tržaške škofije interveniral tudi tržaški škof Antonio Santin.⁹⁸ Kljub papeževemu osebному posredovanju je sodišče obsodilo na smrt devet ljudi. Štirim so kasneje smrtno kazen spremenili v zaporno.⁹⁹

Na drugem velikem procesu so italijanske vojaške oblasti 25. februarja 1942 postavile pred vojaško sodišče v Ljubljani 69 oseb iz vasi Preserje. Obtožili so jih, da so sodelovali s partizani pri napadu na preserski postaji.¹⁰⁰ Tudi v tem primeru je škof Rožman takoj posredoval pri najvišjih italijanskih oblasteh. Za pomilostitev se je zavzelo še več slovenskih uglednih osebnosti. Kljub temu je vojaško sodišče v Ljubljani 7. marca 1942 obsodilo 28 ljudi na smrt, 12 na dosmrtno ječo, 10 na zaporne kazni, 19 pa jih je pomilostilo. Za obsojene na smrt je stekla obsežna diplomatska akcija. Škof Rožman je v noči od 7. na 8. marec telegrafsko zaprosil za posredovanje papeža Pija XII. Naslednji dan je poslal v Vatikan še eno brzojavko, s katero prosi papeža, »naj pri pristojnih oblasteh posreduje, da se prepreči skrajna posledica«.¹⁰¹ Vatikanski državni tajnik je še isti dan posredoval pri italijanskem zunanjem ministru Cianu.¹⁰² Na to posredovanje so nato pomilostili še 12 obsojenih na smrt, ostalih 16 pa so 10. marca 1942 ustrelili v gramozni jami v Ljubljani.¹⁰³

Podobno je škof Rožman prosil za posredovanje papeža Pija XII., ko je junija 1942 zvedel, da grozi obtoženim pred vojaškim sodiščem v Ljubljani smrtna kazen. Državni tajnik kardinal Maglione je 27. junija 1942 naročil nunciju pri italijanski vladi v Rimu, naj skuša v papeževem imenu preko zunanjega ministra Ciana doseči pomilostitev obtoženih.¹⁰⁴ Nuncij je nato 14. julija 1942 obvestil kardinala Maglioneja, da obsodba še ni izrečena, da pa so obtožbe na račun obsojenih zelo hude. Zunanji minister mu je obljubil, da ga bo o poteku dogodkov sproti obveščal. V svojem poročilu kardinalu z dne 11. avgusta 1942 je nuncij Borgogini Duca obvestil kardinala državnega tajnika, da ga je zunanje ministrstvo pravkar ustno obvestilo, da sta bili na sodnem procesu v Ljubljani dvema izrečeni smrtni obsodbi, tretjemu pa dosmrtna ječa. Nuncij je zunanjemu ministru Cianu izrazil svoje obžalovanje, da je imelo papeževo posredovanje žal negativen izid.¹⁰⁵

V dokumentaciji sodnega procesa proti škofu Rožmanu je obsežna dokumentacija o prošnjah posameznikov, da bi škof posredoval pri okupacijskih oblasteh za njihove najbližje sorodnike, o Rožmanovih tozadevnih vlogah in o sporočilih pristojnih okupacijskih oblasti o – v

⁹³ Obsojeni na smrt na vojaškem sodišču v Ljubljani 25. februarja 1942 so bili 10. marca 1942 ustreljeni na izrecno zahtevo visokega komisarja Graziolia, čeprav je zanje škof interveniral celo preko papeža Pija XII. Prim.: Tone Ferenc, *Fašisti brez krinke*, str. 292, op. 10.

⁹⁴ Tako je npr. celo Vida Tomšič leta 1941 iz zavora sporočila domačim, naj obveste škofa, kako se jim godi v zaporu. AMNZ, Proces Rožman 80/6, A 339285.

⁹⁵ *Actes et Documents*, vol. 8, št. 224, 377.

⁹⁶ *Actes et Documents*, vol. 8, št. 226, 379.

⁹⁷ *Actes et Documents*, vol. 8, št. 228, 380.

⁹⁸ *Actes et Documents*, vol. 8, št. 234, 386.

⁹⁹ Tone Ferenc, *Fašisti brez krinke*, str. 220–221, op. 10.

¹⁰⁰ Tone Ferenc, *Fašisti brez krinke*, 292, op. 10.

¹⁰¹ *Actes et Documents*, vol. 8, št. 302, 456–457.

¹⁰² *Actes et Documents*, vol. 8, št. 302, 456–457.

¹⁰³ Tone Ferenc, *Fašisti brez krinke*, 292–293, op. 10.

¹⁰⁴ *Actes et Documents*, vol. 8, št. 411, 573.

¹⁰⁵ *Actes et Documents*, vol. 8, št. 427, 598–599.

večini primerov vendarle pozitivnih – rešitvah škofovih prošelj.¹⁰⁶ V prošljah škof Rožman poudarja, da so aretirani dobri katoličani, da niso pristaši komunizma ali celo, da so odločni nasprotniki komunizma, če jih pozna, da prevzame za njih odgovornost, če pa jih ni poznal, se je skliceval na pričevanje in priporočila drugih. So se pa kasneje mnogi odpuščeni interniranci resda vključili v MVAC. Nekateri interniranci pa so v tem duhu pisali tudi svoje prošnje škofu Rožmanu za posredovanje pri italijanskih oblasteh v upanju, da bo taboriščno vodstvo njihove prošnje bolj gotovo posredovalo naslovniku.

Škof Rožman v svojem zagovoru sicer izrecno pravi, da »intervencij za odpust tistih, ki so bili pripravljeni vstopiti v MVAC ali v Vaško stražo«, ni nikoli vršil.¹⁰⁷ Vendar imamo na voljo dokumente, ki jih je mogoče razumeti drugače. Tako je v svoji prošnji generalu Roatti za izpustitev interniranih bivših jugoslovanskih oficirjev 2. novembra 1942 med drugim zapisal, da bi izpuščeni oficirji lahko »prevzeli vodstvo posameznih čet prostovoljne antikomunistične milice slovenske.« In nekoliko nižje: »Zagotavljam vam, da so predlagane osebe skrbno izbrane in popolnoma zanesljive, ki bodo v borbi zoper komunistične partizane vse možno storile, da se čim prej in čim temeljiteje odstranijo.«¹⁰⁸ Očitno pa so šle mimo škofa prošnje posameznih župnikov, ki so se obračali direktno na Visokega komisarja v Ljubljani s prošnjami za izpust internirancev iz njihovih župnij, da bi se lahko vključili v MVAC ali v vaške straže. Teh prošelj škof Rožman, vsaj po podatkih, ki jih je zbralo vojaško sodišče v Ljubljani, **ni priporočal!**¹⁰⁹ Ni pa mogoče dokazati, da zanje ni vedel.

5.2.3 Rožmanovo posredovanje za slovenske izgnance in internirance

Po okupaciji dela Slovenije so Nemci izdelali načrt nasilne preselitve »slovenske intelligence, politično obremenjenih, narodno zavednih Slovencev« v Srbijo, na Hrvaško in v Nemčijo. Del pregnancev pa so ponudili tudi Italiji in Bolgariji.¹¹⁰ Na načrtovano »etnično čiščenje« slovenskega ozemlja, ki so ga okupirali Nemci, se je takoj odzval ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman. Meseca junija je kar dvakrat poslal v Rim profesorja Teološke fakultete v Ljubljani dr. Ignacija Lenčka, da je o zločinskem načrtu seznanil Sveti sedež.¹¹¹ Vatikansko državno tajništvo je nato 20. junija 1941 preko italijanskega veleposlaništva pri Svetem sedežu uradno protestiralo pri nemški vladi proti nasilnim preselitvam Slovencev iz njihove domovine.¹¹² Dne 12. julija 1941 je svetnik pri italijanskem veleposlaništvu Badusio Rizzo vatikanskemu državnemu tajniku kardinalu Maglioneju potrdil, da se je nasilno preseljevanje Slovencev že začelo. V svoji uradni noti je Rizzo vzvišen in žaljiv. O Slovencih govori kot o »elementi sloveni« in o »quantità di elementi di razza slovena«.¹¹³

Zadnje dni oktobra 1941 je škof Rožman ponovno interveniral v Rimu zaradi nasilnega preseljevanja Slovencev. Tajnik škofijskega ordinariata in škofov kaplan Jože Prešeren (tajnik od 1934) je škofovo pisno poročilo o množičnih deportacijah Slovencev izročil kardinalu Maglioneju

¹⁰⁶ AMNZ, Proces Rožman 80/6.

¹⁰⁷ Škofa Rožmana odgovor, str. 8, VII., 1/e.

¹⁰⁸ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3485.

¹⁰⁹ Po podatkih, ki jih hrani AMNZ, Proces Rožman 80/6, je 3. 11. 1942 župnik Majdič skupaj s sodraškimi županom Petrom Prijateljem prosil Visokega komisarja za izpustitev 225 oseb iz župnije Sodražica, ki so se pripravljali vključiti v oborožen odpor proti komunistom (3215–3116); 12. 11. 1942 je podobno prošnje na Poveljstvo II. armade naslovil želimeljski župnik Ciril Milavec (3220), 21. 11. 1942 pa je isti župnik priporočil seznam oseb iz njegove župnije (3221), ki jih je občina Želimlje poslala poveljstvu XI. armadnega zbora (3224 in 3225); tomišelski župnik Jožef Muren je 21. 11. 1941 prosil Poveljstvo XI. armadnega zbora za izpustitev 98 faranov iz taborišča na Rabu in štirih faranov iz taborišča v Gonarsu (3226–3230), prav tako z namenom, da se vključijo v MVAC.

¹¹⁰ Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, 738–739.

¹¹¹ Kolarič, Škof Rožman III., 247.

¹¹² Actes et Documents, vol. 4, št. 413, 561.

¹¹³ Actes et Documents, vol. 8, št. 112, 225. Kolarič je v svojem prevodu te trdote brez potrebe omilil in je prevedel »elementi sloveni« s »slovenskih ljudi«, »quantità di elementi di razza slovena« pa z »kar mogoče največjega števila ljudi slovenske narodnosti«. Prim. Škof Rožman III., dok. 17.

in 1. novembra v privatni avdienci papežu tudi osebno poročal o položaju v Sloveniji.¹¹⁴ Po informacijah, ki jih je dobilo od škofa Rožmana, je vatikansko Državno tajništvo 4. novembra 1941 brzojavno obvestilo svojega nuncija v Berlinu, naj pri nemškem zunanjem ministrstvu posreduje za nasilno preseljene Slovence. Vendar je bil nemški zunanji minister za nuncija nedosegljiv. Po ponovnih poskusih je nuncija 11. novembra končno sprejel državni tajnik na zunanjem ministrstvu baron von Weizsäcker. »Uspeh« pogovora je bila Weizsäckerjeva lakonična ugotovitev, da se bodo deportacije Slovencev »žal še stopnjevale«. Ker je sprejel nuncija v zadevi deportacij Slovencev, se je moral baron Weizsäcker nato zagovarjati pri zunanjem ministru. Zadevo so rešili tako, da je bil Weizsäckerjev pogovor z nuncijem razglašen za »striktno privatne narave«.¹¹⁵

O neuspelem poskusu prizadevanj za deportirane Slovence v Nemčijo pri vladi v Berlinu, je kardinal Maglione 21. decembra 1941 preko tajnika Jožeta Prešerna (ta je bil očitno ponovno v Rimu in je Državnemu tajništvu posredoval nova poročila o stanju v Sloveniji) pisno obvestil škofa Rožmana. Obenem škofu sporoča, da so za deportirance v Srbijo beograjskemu nadškofu poslali finančno pomoč.¹¹⁶

Nič manj težaven ni bil v tem pogledu položaj Slovencev v italijanski okupacijski coni. Italijani sicer niso načrtno izseljevali slovenskega prebivalstva z določenega ozemlja, so pa Slovence množično pošiljali v koncentracijska taborišča v takratni Italiji. Podobno kot za zapornike, je tudi za internirance škof Rožman zvedel večinoma od njih osebno, oziroma od njihovih sorodnikov. Tako je n.p. 22. junija 1941 vojaški kaplan, poročnik Cesare Salvatori, posredoval prošnjo 35 internirancev v koncentracijskem taborišču v Vidmu. Na pobudo njegovega predhodnika, vojaškega kaplana, poročnika Onoria Sasida (zamenjan je bil pred dobrim tednom, pravi Salvatore v svojem pismu), interniranci škofa prosijo, naj preko župnikov posreduje pri pristojnih italijanskih oblasteh za potrdilo o njihovem stalnem bivališču v Ljubljanski pokrajini. Na podlagi tega potrdila bodo odpušteni iz taborišča in se bodo lahko vrnili na svoje domove.¹¹⁷ Kaplan Salvatori je svojemu pismu priložil seznam slovenskih internirancev iz ljubljanske škofije, pod katerim je že njegov predhodnik Sasida napisal podobno prošnjo na ljubljanskega škofa.¹¹⁸ Razlog za zamenjavo kaplana Saside v Salvatorijevem pismu ni naveden, pač pa, da je bil Salvatore za službo v taborišču izbran zaradi svojega znanja slovenskega jezika. Salvatore ne pozabi povedati, da je za internirance dobro poskrbel tudi duhovno in jim je vsako nedeljo razložil mašno berilo in evangelij tudi v slovenskem jeziku.¹¹⁹ Škof Rožman se je za poslan seznam kaplanu Salvatoriju zahvalil in nato sproti pošiljal zaželenje dokumente upravi taborišča v Vidmu.¹²⁰

V gradivu procesa proti škofu Rožmanu pred vojaškim sodiščem v Ljubljani se večina prošenj nanaša na škofovo posredovanje za internirance po italijanskih taboriščih.¹²¹ Tiste prošnje, v katerih naj bi prosilci izrazili željo, da bi se po odpustu iz taborišča vključili v oborožene enote MVAC, so sredstva javnega obveščanja v času procesa spretno izrabljala pri oblikovanju javnega mnenja proti obtoženemu škofu Gregoriju Rožmanu. Med temi je bilo veliko medijske pozornosti namenjene »primeru Avguštin Karner«. Na to »medijsko vojno« po ljubljanskem radiu, se je odzval škof Rožman v svojem pisnem zagovoru. Na obtožnico: »Interveniral je za odpust onih internirancev, ki so se izjavili pripravljene vstopiti v 'teroristično organizacijo bele garde'. Kot

¹¹⁴ Actes et Documents, vol. 8, št. 241, 391–392; Kolarič, Škof Rožman III., dok. 19.

¹¹⁵ Actes et Documents, vol. 5, št. 156, 322–323; Kolarič, Škof Rožman III., dok. 20.

¹¹⁶ Actes et Documents, vol. 8, št. 241, 391–392.

¹¹⁷ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3434.

¹¹⁸ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3435.

¹¹⁹ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3434.

¹²⁰ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3436.

¹²¹ V gradivu so ohranjene prošnje prizadetih, na katere je škof Rožman lastnoročno napisal svoje priporočilo pristojnim italijanskim oblastem za izpustitev internirancev, ter sporočila Visokega komisarja, kadar je bila prošnja ugodno rešena.

dokaz služi dopisnica nekega Karla Avguščina iz taborišča Gonars»,¹²² je škof Rožman zapisal: »Intervencij za odpust tistih, ki so bili pripravljeni vstopiti v MVAC ali v Vaško stražo, nisem nikoli vršil. Omenjeno trditev obtožnice naj bi dokazovala neka dopisnica interniranca Karla Avguščina pozimi leta 1942. Zadeva je bila sledeča: Prejel sem dopisnico iz Gonarsa z naslovom: Njegovi Svetosti, ki se je v besedilu ponovno do odvrtnosti ponavljal. Vsebina dopisnice je bila pretirano ponižna prošnja za intervencijo za odpust. Prosilec je navajal kot vzrok svojo najvdanejšo željo, da bi se v imenu božjem boril v MVAC zoper komuniste. Takoj sem spoznal, da predstavlja ta karta najbrž past zame, da bi bil tu dokaz, kako škof intervenira samo za tiste, ki pristopajo v MVAC. Iz pretiranega naslova, kakor bi ga noben katoličan v škofiji ne uporabljal, se je moglo tudi sklepati, da si je nekdo dovolil šalo. Zato sem tudi po pravici dvomil, če neki Karel Avguščin sploh obstaja. **Raztrgal sem karto in jo uničil.** Od kod ima sodišče to karto? Moral je biti že v taborišču narejen duplikat, da bi se mogel pri priložnosti uporabiti zoper škofa. Sodišče trdi, da sem dne 2. marca 1942 za dopisnika te karte interveniral in da je bil že 8. marca odrejen njegov izpust. Zadeva se nikakor ne ujema, ker **za dopisnika te karte nisem interveniral.** Če je bil imenovan odpuščen, čisto gotovo ni bil na mojo intervencijo. Vse dokazovanje se torej razblini v nič.»¹²³

V »zadevi Karner« gre verjetno res za zelo spretno režirano manipulacijo, katere pravi protagonisti so ostali prikriti, vendar stvar vseeno ni tako preprosta, oziroma se »vse dokazovanje« ne »razblini v nič«, kot je v svojem odgovoru zapisal škof Rožman. Kronologija dogodkov v »zadevi Karner«, je dokaj jasna, nekoliko manj morda »kompliciranost postopka«, v katerega so bile vključene najvišje vojaške osebnosti Višjega poveljstva oboroženih sil za Slovenijo in Dalmacijo s sedežem na Sušaku,¹²⁴ poveljstvo XI. armadnega zbora,¹²⁵ poveljstvo XXIII. armadnega zbora s sedežem v Trstu in poveljstvo kraljevih karabinjerjev pri XI. armadnem zboru.¹²⁶

Karnerjeva dopisnica je datirana 1. januarja 1943.¹²⁷ Pisana je res v »pretirano ponižnem« slogu. Res je tudi, da vsak povprečen katoličan ve, da se z naslovom »Vaša svetost« nagovori le papeža. Prevajalec je to posebnost spretno obšel in je naslov namesto »A Sua Santità« prevedel v »Eccellenza«, kar že nakazuje priredbo.¹²⁸ Postopek za izpustitev Karnerja je tekel od 1. januarja 1943 do 5. marca 1943, ko je polkovnik Bruno Lucini iz poveljstva XI. armadnega zbora sporočil Uradu za informacije Višjega poveljstva oboroženih sil za Slovenijo in Dalmacijo, da je ljubljanski škof dal pozitivno mnenje za izpust Avguščina »Kramerja« (to je že tretja oblika priimka v »uradnih« dokumentih) iz taborišča.¹²⁹ Pred tem se je 2. marca 1943 škof Rožman s kratkim

¹²² V predloženi obtožnici vojaški tožilec ni tako konkreten. Zapisal je le: »Obtoženi Rožman je isposloval (!) mnogim internirancem izpust iz taborišč z namenom, da pridobi in poveča število pripadnikov izdajalskih formacij.« AMNZ, Proces Rožman 80/6, 27; prim. Ivan Bratko, Proces Rožman, 41. Se je pa škof Rožman zmotil (ali pa ga akustično po radiu ni dobro razumel) pri imenu interniranca. Ni šlo za nekega »Karla Avguščina« ampak za »Karner Avguščina«. Prim. Škofa Rožmana odgovor, str. 8, VII./1e.

¹²³ Škofa Rožmana odgovor, str. 8–9, VII./1e. Obe mesti v tekstu podčrtal FMD.

¹²⁴ Na čelu poveljstva 2. italijanske armade, ki se je od maja 1942 do maja 1943 imenovalo Višje poveljstvo oboroženih sil za Slovenijo in Dalmacijo (Comando superiore Forze Armate Slovenia-Dalmazia), so bili generali Vittorio Ambrosio (1941), Mario Roatta (1942) in Mario Robotti (1943).

¹²⁵ XI. armadni zbor je bil ves čas podrejen poveljstvu 2. armade. Poveljevali so mu general Mario Robotti in polkovnik Annibale Gallo do 2. septembra 1943, nato pa general Gastone Gambara in polkovnik Bruno Lucini. Sedež poveljstva je bil do 1. maja 1941 na Vrhniki, nato v Ljubljani (do 14. julija 1941), v Planini pri Rakeku (do 5. oktobra 1941) in nato do konca italijanske okupacije v Ljubljani (v nekdanji Kazini na današnjem Kongresnem trgu).

¹²⁶ Njihovi poveljniki so bili major Gabriele Pianese, za njim podpolkovnik Luigi Brucchiatti, nato major Angelo D' Amato in končno polkovnik Giuseppe Agueci, ki si je pridobil sloves s svojo beležko: »Slovence bi morali pobiti kot pse, brez vsakega usmiljenja«. Prim. Tone Ferenc, Fašisti brez krinke, 76.

¹²⁷ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3537.

¹²⁸ Dokumentaciji sta priložena dva prevoda slovenskega teksta. Oba sta naslovljena na Commissione provinciale di censura di Udine. Prvega je podpisal »il capo ufficio informazioni, magg. Monico Vittorio«. Prim. AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3536; drugega pa »Il presidente« – podpis je nečitljiv – videmske prefekture. Prim. AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3539–3540.

¹²⁹ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3270. Kronologija postopka je bila naslednja: 1. januarja 1943 napiše Karner

pismom poročniku Luci Maguglianiu zavzel za izpustitev Avgušтина Karnerja.¹³⁰ Pri tem postopku seveda ostaja vrsta odprtih vprašanj: a) Kdaj in kako je škof Rožman prejel sporno Karnerjevo dopisnico? b) Če je škof Rožman, kot sam zagotavlja v svojem zagovoru, dopisnico uničil, od kod izvira dopisnica, ki je bila priložena obremenilnemu gradivu na procesu proti škofu Rožmanu? Na dopisnici ni nobenih znakov, da bi bila odposlana po pošti. c) Kljub zagotovitvi v svojem zagovoru, da »za dopisnika te karte« (mišljena je Karnerjeva dopisnica) ni interveniral, je škof Rožman 2. marca 1943 izpustitev Karnerja priporočil. Proti svoji navadi brez utemeljitve in v zelo splošni obliki.¹³¹ Je škofa zavedel napačen priimek? To bi seveda pomenilo, da je bilo takšnih »nastavljenih« provokacij še nekaj. Vendar zanje v gradivu, ki nam je trenutno na voljo, nimamo potrdila.

Škofova okolica je postala zelo zgodaj pozorna na dejstvo, da so Italijani vedno bolj pogosto aretirali člane Katoliške akcije. Na to dejstvo je škof Rožman kar nekajkrat opozoril italijanske oblasti. Tako je v prošnji za oprostitev Petra Janežiča, grobarja pri sv. Križu v Ljubljani, med drugim zapisal: »Imenovani ni noben pristaš komunizma, ampak odločno katoliškega prepričanja, zavzemal se je samo za svojo službo, red in legalnost. In ravno zato je po mnenju zanesljivih duhovnikov bila napravljena proti njemu anonimna ovadba. Nasprotniki so se maščevali nad njim, ker ni bil njihov pristaš.«¹³² Ali, ko je prosil za izpustitev Albina Anžiča,

dopisnico škofu (proces Rožman 3537); 17. januarja pošlje poveljstvo XXII. armadnega zbora prevod Karnerjeve dopisnice Poveljstvu XI. armadnega zbora (proces Rožman 3538); 26. januarja pošlje Višje poveljstvo oboroženih sil za Slovenijo in Dalmacijo kopijo istega pisma Uradu I. Poveljstva XI. armadnega zbora (proces Rožman 3541); 2. februarja zahteva Poveljstvo kraljevih karabinjerjev od postojanke v Ribnici podrobnejše informacije o Karnerju in vzrokih za njegovo internacijo (proces Rožman 3542); 5. februarja je poveljstvo XIV. bataljona v Ribnici sporočilo svojemu poveljstvu pri XI. armadnem zboru, da je bil Karner interniran zaradi varnostnih ukrepov, da pa ni bil proti njemu sprožen noben kazenski ali političen postopek (proces Rožman 3239); 7. februarja je višje poveljstvo oboroženih sil za Slovenijo in Dalmacijo poslalo I. uradu poveljstva XI. armadnega zbora v Ljubljano original Karnerjeve dopisnice »con preghiera di accertamenti e notizie«, s prošnjo, da jim original vrnejo (proces Rožman 3543). Škof Rožman očitno »zadevi Karner« ni vedel še ničesar. 8. februarja je poveljstvo XI. armadnega zbora (podpisan je polkovnik Bruno Lucini) poveljstvu karabinjerjev pri XI. armadnem zboru izdalo pozitivno mnenje za izpustitev Karnerja iz taborišča. Pismo je pisano na papirju z glavo XI. armadnega zbora in podpisano (proces Rožman 3240); 14. februarja je takšno mnenje poslalo tudi Višjemu poveljstvu oboroženih sil za Slovenijo in Dalmacijo (proces Rožman 3271); V dokumentaciji procesa sta temu dokumentu priložena še: kratek povzetek Karnerjevega pisma škofu Rožmanu v italijanski (3272) in »teče postopka« v procesu Karner (3273); 19. februarja je Višje poveljstvo oboroženih sil za Slovenijo in Dalmacijo sporočilo poveljstvu XI. armadnega zbora, da bo odobrilo izpustitev Karnerja, če zanj da priporočilo ljubljanski škof (proces 3241). Petega marca 1943 je polkovnik Bruno Lucini s poveljstva XI. armadnega zbora sporočil Višjemu poveljstvu oboroženih sil za Slovenijo in Dalmacijo: »Riferimento foglio CS/27/13-3-S del 19 febbraio u.s., avendo il Vescovo di Lubiana espresso parere favorevole, il nominato in oggetto è stato richiesto, per la liberazione, all' Intendenza di codesto Comando il 28 febbraio u.s. con foglio 3/2694. (proces 3270).

¹³⁰ Pismo se glasi: Al Sig. Tenente Luca Magugliani, Lubiana. Dichiaro che nulla osta da parte mia alla liberazione di Karner Agostino, di Francesco e Catarina nato nel 1912 a Breže pri Ribnici, anzi la raccomando. // Ringraziando Vi per la vostra attività benefica in favore degli internati // Vi saluto con distinta stima. // Il vescovo di Lubiana / Dott. Gregorio Rožman. Na pismu je škofov lastoročni podpis in pečat škofijskega ordinariata (proces 3546).

¹³¹ Prim. op. 60. Sicer je škof Rožman svoje prošnje za izpustitev internirancev vedno kratko utemeljil. N.pr. 6.7. 1942 »Dr. Vilfan Sergij, di Franc e Ida, roj. 1919, adv. pripravnik v Ljubljani, mi je dobro znan in izjavljam, da je odločno antikomunističnega mišljenja in delovanja. Njegovega znanja ital. jezika sem se poslužil sam na potovanju v Rim l. 1938. Prošnjo njegove gospe matere najtopleje priporočam«. Istega dne je napisal tudi naslednje priporočilo: »Avv. dr. Franc Leskovic, Franca in Marije Marenčič, roj. 28. XI. 1903, via Petrarca 20, je bil odpeljan v zapore radi suma komunizma. Poznam g. Leskovica in prevzamem zanj vsako garancijo, da ni komunist, pač pa po vsem mišljenju in življenju nasproten vsakemu komunizmu ali kakršnekoli prevratu.« Če pa osebe ni poznal, je navajal priporočila drugih, kot n.pr. »Podpisani škof ljubljanski se obračam na Vas v sledeči zadevi: ga. Marjeta Erzín, n. Dobrovoljc, je bila pred vojaškim sodiščem oproščena vsake krivde. Vendar ni bila izpuščena na svobodo, ampak prepuščena R. Qu. (alla R. Questore). // Dobil sem od najodličnejših duhovnikov o njej najboljša poročila. Je v vsakem oziru zanesljiva oseba, popolnoma izključeno, da bi sodelovala z komunisti. Prosim Vas lepo, g. kvestor, da mi storite to uslugo in imenovano gospo, ki je že v letih in šibkega zdravja, izpustite na svobodo.« Pri tem velja pripomniti, da se italijanski prevod Rožmanovega priporočila ne ujema vedno z lastnoročno pisanim škofovim slovenskim tekstom. Gre za podrobnosti, ki pa včasih dajo prošnji drugačne poudarke. Pri zadnji prošnji je n.pr. prevajalec izpustil sodelovanje s komunisti in poudaril, da je gospa Marjeta Erzín »persona degna di fiducia, veramente cattolica convinta, in ogni riguardo degna di mia calda raccomandazione«. Vsi teksti iz: ARS, dis. I. f. 122.

¹³² Kopija v gradivu procesa ni podpisana in ne datirana. Peter Janežič pa je bil aretiran 7. novembra 1942. Prim. ARS, dis. I. f. 122.

Jakoba Pavčiča in Vinka Pavčiča: »Vsi trije so delovni člani katoliške akcije med delavstvom, zato jih komunisti sovražijo in ni izključeno, da so jih oni sami naznanili oblasti kot komuniste. Ob meji pri Štepanji vasi jih je straža obdržala na podlagi seznama komunizma osumljenih oseb, ki so ga imeli pri sebi. // Iz dosedanjih dogodkov moram sklepati, da hočejo komunisti uničiti katoliško akcijo mladih delavcev, ker so njihove člane začeli sistematično uničevati: Jakoša Franca iz Bizovika so partizani nasilno odpeljali (s) seboj in po vseh znakih ubili, oropali vso hišo; Polšeta Janeza so na Ježici ubili in vrgli v Savo; zgoraj omenjene tri pa so ovadili oblasti kot komuniste.// Prosim Vas, upoštevajte ta dejstva in verujte moji izjavi, da imenovani niso komunisti, ne protiitalijani, marveč vneti člani Katoliške akcije, ki se bori z vso doslednostjo proti brezbožnemu komunizmu«. ¹³³

Prošnje za izboljšanje stanja v italijanskih taboriščih

Posebno poglavje v dejavnosti škofa Rožmana med drugo svetovno vojno, je njegova akcija za izboljšanje stanja v italijanskih taboriščih. Škof Rožman si je prizadeval, da bi vsa taborišča, v katerih so bivali slovenski interniranci, dobila slovenske duhovnike, ki bi jim bili v stiskah v oporo. Tako je npr. 14. aprila 1942 prosil goriškega nadškofa Margottija, naj omogoči njegovemu duhovniku Jožetu Godini dostop do taborišča Gonars, da bi mogel v njem med Slovenci opravljati najnujnejše pastoralno delo. ¹³⁴ So pa v taboriščih delovali tudi italijanski duhovniki. Vsaj nekateri so bili zaradi tega povezani tudi s škofom Rožmanom. ¹³⁵

Preko svojih duhovnikov se je škof Rožman seznanil s težavnim položajem internirancev v italijanskih taboriščih in takoj začel obsežno diplomatsko akcijo za izboljšanje njihovega položaja. Preko Rožmanovih intervencij pri Svetem sedežu je svet sploh zvedel za kritične razmere, v katerih so živeli interniranci v italijanskih taboriščih. Tako je n.pr. 9. junija 1942 vatikanski državni tajnik kardinal Maglione poslal vatikanskemu nunciju pri italijanski vladi Borgonginiu Duca kopijo pisma, ki ga je v Vatikan pisal ljubljanski škof Rožman in v katerem opozarja na težke razmere v taborišču Gonars. Iz kardinalovega pisma dalje zvmemo, da se je Rožman že pred tem sestal z nuncijem Borgonginijem in ga prosil, naj se z obiskom taborišča osebno prepriča, v kakšnih razmerah žive interniranci. ¹³⁶ V svojem pismu kardinalu Maglioneju z dne 24. julija 1942 je nuncij sporočil, da bo skušal taborišče obiskati meseca avgusta. Nekaj dni kasneje je Državno tajništvo nuncija še naprosilo, naj se skuša seznaniti s celotnim stanjem jugoslovanskih internirancev po italijanskih taboriščih in jim razdeli pomoč, ki jo je zanje namenil Sveti sedež. Tu pa je nuncij naletel na nepričakovano oviro. Italijanske policijske oblasti nunciju najprej niso dovolile obiska taborišč in mu niso bile pripravljene pokazati seznama internirancev. ¹³⁷

Vendar je nuncij s svojo akcijo nadaljeval in o svojem delu kardinalu državnemu tajniku poročal 20. avgusta 1942. Njegovo pismo žal ni objavljeno, se pa nanj sklicuje v svojem pismu kardinalu Maglioneju z dne 26. oktobra 1942 in pravi, da je v svojem poročilu 20. avgusta opisal okoliščine, v katerih se v taborišču nahajajo mladoletniki. V pogovoru z zunanjim ministrom je vztrajal pri prošnji, da se mladoletnike premesti in loči od odraslih. Vlada se je načelno strinjala, da premesti 200 fantov pod nadzor Svetega sedeža v Ilirski kolegij v Anconi. S tem pa vprašanje mladoletnikov v taborišču Gonars še ni bilo rešeno in ne odpravljene v celoti težke razmere, v katerih so interniranci živeli. Zato je nuncij Borgongini glede položaja v taboriščih zunanjega ministra opozoril v posebni spomenici, ki jo je priložil svojemu pismu kardinalu v vednost. ¹³⁸ Kardinal Maglione je nato 19. oktobra 1942 brzojavno spomnil nuncija Borgonginija na »nekatero dokumente, ki zadevajo zmedeni in revolucionarni položaj v Ljubljanski provinci in še posebej

¹³³ Prošnja je bila odposlana 9. januarja 1942. Prim. ARS dis. I., fasc. 122.

¹³⁴ ARS, dis. I., fasc. 122.

¹³⁵ Prim. škofova zahvala p. Placidu Cortese, O.F.Conv. v: ARS, dis. I., fasc. 122.

¹³⁶ Actes et Documents, vol. 8, št. 393, 555–556; Kolarič, Škof Rožman III., Dok. 2.

¹³⁷ Prim. nuncijevo pismo kardinalu Maglioneju 31. avgusta 1942, v: Actes et Documents, vol. 8, št. 393, 556, op. 2; Kolarič, Škof Rožman III., dok. 2, op. 2.

¹³⁸ Actes et Documents, vol. 8, št. 327, 699; Kolarič, Škof Rožman III., Dok. 7.

(na) spomenico, ki se nanaša na koncentracijska taborišča za Slovence v Italiji.« Nuncij je kardinalu odgovoril 26. oktobra 1942: »Znano mi je že bilo obširnejše poročilo, ne pa še spomenica, ki sem jo pozorno proučil.«¹³⁹ Kdo je bil avtor omenjene spomenice, iz nuncijevega pisma ni razvidno. Da jo je pisal ljubljanski škof Rožman, zvemo iz pisma jezuita p. Tacchia Venturia kardinalu Maglioneu.¹⁴⁰ Do omenjene spomenice je nuncij Borgongini v svojem pismu zavzel naslednje stališče: »Gotovo je, da so Slovence odvažali kar navprek in je taborišče v Gonarsu dokaz tega pospešenega izseljevanja. Res je, da je internirancev, ki bi jih moralo biti 3000, ko sem prišel tja, bilo več kot 5000; res je tudi, da so mladoletniki, čeprav so skupina zase, v istem taborišču z odraslimi vseh vrst in vseh političnih barv. Prehrana je taka kakor v vojaških taboriščih in tudi paketov ne manjka. Vode je kar dovolj. Barake so nove, enake kot jih imajo italijanski vojaki, ki taborijo v okolici Rima ...« Za gmotno stanje internirancev v Gonarsu ga ne skrbi (Raba, kjer je 20000 internirancev, žal ne poznam, pravi nuncij v svojem pismu, ker je zunaj njegove pristojnosti. Na kardinalovo željo pa je pripravljen iti tudi tja). Resnični problem vidi »v internatskem življenju samem: prisilna brezdelnost, pomankanje dobrih knjig, verska oskrba, skrčena na najmanjšo možnost (en italijanski duhovnik, ki govori slovensko, za 5000 oseb), sredi množice pa komunisti ali kakorkoli brezumni ljudje.« Problem je tudi v tem, ker italijanska vlada slovenskim duhovnikom **ne zaupa!** Vojaške oblasti so zaprle celo salezijanskega duhovnika Blatnika (torej enega izmed Rožmanovih kurirjev) in ga kljub ponovnim intervencijam nuncija Borgonginija še vedno drže v zaporu Regina Coeli v Rimu.¹⁴¹ Nuncij predlaga, da bi v pogajanja o usodi internirancev vključili jezuitskega patra Tacchi Venturija, ki bi lahko posredoval direktno pri duceju.¹⁴²

Rožmanovo prizadevanje za izboljšanje življenjskih razmer v italijanskih taboriščih je posebej poudarjeno tudi v poročilu, ki ga je Slovenska zaveza novembra 1942 poslala v London.¹⁴³ Škofovo posredovanje za internirance je kmalu postalo nadležno tudi italijanskim okupacijskim oblastem. Osemindvajsetega decembra 1942 je Visoki komisar za ljubljansko provinco Emilio Grazioli poročal v Kabinet Ministrstva za zunanje zadeve v Rimu, da je »od posebnega škofovega sekretarja«¹⁴⁴ dobil zaupno novico, da je škof Rožman »ob avdienci pri papežu prav posebno poudaril težak položaj Slovencev interniranih v vojaških taboriščih, posebno žena in otrok.«¹⁴⁵

Omenili smo že, da je škof Rožman novembra 1942 v posebni spomenici Svetemu sedežu opozoril na težak položaj slovenskih internirancev, ki so bili iz taborišča Gonars premeščeni v taborišči v Renicci in v Arezzo. Na pobudo kardinala Maglionea je p. Tacchi Venturi takoj interveniral pri duceju in dobil od njega 21. novembra 1942 zagotovilo, da so njegovo intervenco takoj posredovali pristojnim vojaškim oblastem v taborišču Renicci.¹⁴⁶

¹³⁹ Actes et Documents, vol. 8, št. 327, 698; Kolarič, Škof Rožman III., Dok. 7.

¹⁴⁰ Actes et Documents, vol. 9, št. 51, 126. Venturijevo pismo je datirano 13.2. 1943.

¹⁴¹ Na papeževo intervenco je bil izpuščen 6. 12. 1942. Prim. Kolarič, Škof Rožman III., 199.

¹⁴² P. Tacchi Venturi Pietro, S.J. je bil rektor jezuitskega kolegija sv. Frančiška za zunanje misijone, konzultor vatikanske obredne kongregacije in častni akademik rimske akademije sv. Tomaža Akvinskega, imel pa je očitno dobre zveze tudi z Mussolinijem.

¹⁴³ »Škof Rožman se trudi in dela, da bi lajšal bedo doma in v koncentracijskih taboriščih in preprečeval krivice. Zastavlja v ta namen pri vojaških in civilnih oblasteh svojo avtoriteto. Od komunistov je že dolgo obsojen na smrt, ki grozijo, da bodo to izvršili, pa če tudi pade petsto talcev.« Jera Vodušek Starič, »Dosje Mačkovšek«, 26–27. Poročilo še posebej izpostavlja Rožmanovo prizadevanje, da bi iz taborišča na Rabu izpustili »nedoletne« otroke. Prav tam, 29.

¹⁴⁴ Tajniki škofijskega ordinariata so ta čas bili Jože Prešeren (od leta 1934), Stanislav Lenič (od 1940) in Roman Malavašič (od 1942). Po izjavi Frančka Sajeta, naj bi bil Graziolijev »zaupni vir« prav Roman Malavašič. Prim. Franček Saje, Belogardizem, Ljubljana 1952 (II. izdaja), 506.

¹⁴⁵ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3837–3838. V poročilu je med drugim še rečeno, da je škof »poleg tega prosil za večjo zaščito italijanskih oblasti tistega dela prebivalstva, ki živi na nekontroliranem področju in je izpostavljeno komunističnim akcijam. // Škof je baje dobil vsa zagotovila papeža, ki se je podrobno zanimal za položaj tega ozemlja, posebno pa za pobijanje duhovnikov, ki jih smatra za 'žrtve krščanstva'. // Mons. Rožmanu je poleg tega zagotovil, da bo – po njegovi intervenci na najvišji ravni – slovensko prebivalstvo deležno izboljšanja. // Papež je baje dal škofu precejšnjo vsoto denarja, ki naj bi jo zbrali ameriški Slovenci in ki jo je dal papežu bivši minister Snoj zato, da bi jo porabili za protikomunistično borbo. Ta vest pa še ni mogla biti potrjena.«

¹⁴⁶ Actes et Documents, vol. 9, št. 51, 126.

Podrobna poročila o stanju v taborišču na otoku Rabu je škof Rožman dobival od slovenskih šolskih sester, ki so imele svojo redovno hišo na otoku,¹⁴⁷ in o tem sproti obveščal Državno tajništvo v Rimu. O uspehih obsežne diplomatske akcije, ki jo je vatikansko Državno tajništvo sprožilo na podlagi Rožmanovih poročil, je poročal vatikanski nuncij pri italijanski vladi Borgongini Duca v svojem pismu kardinalu Maglioneu 31. januarja 1943. V svojem poročilu nuncij posebej poudarja, da se je Sveti oče zavzel za vse ljudi brez razlike, ne glede na njihovo nacionalnost, prepričanje ali veroizpoved. Na izrecno željo papeža Pija XII. je nuncij osebno obiskal 106 taborišč po vsej Italiji, nadaljnih pet pa so obiskali tajniki njegove nunciature. Pri teh obiskih je poleg pastoralnih zadev v taboriščih (nastavitve dušnih pastirjev, urejanje bogoslužnih prostorov), urejal predvsem žgoče probleme taboriščnega življenja. Na izrecno kardinalovo željo je obiskal taborišče v Gonarsu in dosegel določene olajšave za internirance. Upa, da bo v kratkem lahko obiskal taborišče na otoku Rabu, kjer je interniranih 50000 Slovencev in Hrvatov. Pogajanja z zunanjim ministrstvom za premostitev 200 slovenskih otrok iz taborišča Gonars v ilirski zavod v Loreto pa se zapletajo zaradi vojaške birokracije. Je pa postala nunciatura zbirališče in posredovalka informacij med interniranci in njihovimi sorodniki.¹⁴⁸

8. februarja 1943 je mons. Giovanni B. Montini (kasnejši papež Pavel VI., (1963–1978) iz Državnega tajništva sporočil nunciju Borgonginiju, da je 23. januarja 1943 papež Pij XII. namenil 300000 lir za slovenske internirance v Italiji. Mons. Montini naroča nunciju, da naj denar pravično razdeli tudi med ostale jugoslovanske internirance in še posebej omenja Hrvate.¹⁴⁹ Le nekaj dni zatem (11. 2. 1943) je nuncij poročal kardinalu Maglioneju, da ga je uradno obiskal novi podsekretar v italijanskem zunanjem ministrstvu Giuseppe Bastianini. V polurnem pogovoru je nuncij gosta opozoril na težavno stanje internirancev v italijanskih taboriščih in mu omenil svoj skorajšnji obisk taborišča na otoku Rabu. Na Bastianinija je papeževa finančna pomoč internirancem očitno naredila velik vtis, iz nuncijskega pisma pa se zdi, da je njegov nameravan obisk na Rabu preslišal.¹⁵⁰

Škof Rožman je s svojo akcijo za internirance nadaljeval tudi doma. Dne 11. februarja 1943 se je sestal z generalom Mariom Robottijem in ga opozoril na govorce o množičnem umiranju internirancev na Rabu.¹⁵¹ Že čez dva dni (13. 2.) je general Robotti škofu Rožmanu poslal preglednico, iz katere je v času od 1. januarja do 10. februarja 1943 razvidno postopno upadanje smrtnih primerov v taborišču na Rabu. Število interniranih se je v tem času znižalo od 4330 na 2819 internirancev (poročilo govori o »media presenze«), kljub temu navaja poročilo 247 smrtnih primerov.¹⁵²

Istega dne, kot Robottijevo pismo, je datirano poročilo jezuitskega patra Tacchi Venturia kardinalu Maglioneu, v katerem mu poroča, da mu je italijansko zunanje ministrstvo posredovalo poročilo Vojnega ministrstva o stanju v italijanskih taboriščih. V tem poročilu škof Rožman sicer ni imenovan, vsi podatki pa potrjujejo škofove opise. Po obisku nuncijske v različnih taboriščih po Italiji februarja 1943 pa so se razmere v teh taboriščih vendarle nekoliko izboljšale, je zapisal p. Tacchi Venturi v svoje poročilo.¹⁵³

P. Tacchi Venturi se je ponovno oglašil 2. marca 1943 in kardinalu Maglioneju poročal o svoji intervenciji za internirane Slovence in Hrvate pri generalu Antoniu Sorige, državnem podtajniku na vojnem ministrstvu. Tacchi Venturi kardinalu zagotavlja, da so se stvari vendarle začele premikati na bolje, čeprav žal še vedno zelo počasi.¹⁵⁴ Dva dni kasneje (4. marca) je

¹⁴⁷ Kolarič, Škof Rožman III., 173–181.

¹⁴⁸ Actes et Documents, vol. 9, št. 38, 109–113.

¹⁴⁹ Actes et Documents, vol. 9, št. 43, 118–119; Kolarič, Škof Rožman III., dok. 6.

¹⁵⁰ Actes et Documents, vol. 9, št. 112, 224–225.

¹⁵¹ ARS, dis. I., fasc. 122. Prim. tudi Franček Saje, Belogardizem, 527.

¹⁵² ARS, dis. I., fasc. 122.

¹⁵³ Actes et Documents, vol. 9., št. 51, 126–127.

¹⁵⁴ Actes et Documents, vol. 9, št. 73, 164; Kolarič, Škof Rožman III., dok. 4.

kardinal Maglione ponovno naročil nunciju Borgonginiju, naj posreduje za jugoslovanske internirance v Italiji in še zlasti na otoku Rabu, kjer žive interniranci v najslabših pogojih.¹⁵⁵

V akcijo za izboljšanje razmer na otoku Rabu se je vključil tudi ameriški Rdeči križ in prosil mednarodni Rdeči križ v Ženevi za posredovanje, da bi smeli jugoslovanski interniranci na Rabu prejemati kot ostali politični zaporniki podporo Rdečega križa.¹⁵⁶ Kardinal Maglione je apostolskemu delegatu v Washingtonu odgovoril 22. aprila 1943 in ga obvestil o tem, kaj vse je do tedaj Sveti sedež že storil za izboljšanje razmer v italijanskih taboriščih. Poroča mu tudi, da je meseca februarja nuncij Borgongini obiskal vsa italijanska taborišča, razen na Rabu. Tam so sicer razmere najhujše, vendar je zaradi bližine vojne pot do tja preveč nevarna. Po posredovanju Svetega sedeža so bili iz tega taborišča premeščeni otroci, velik del žensk in starčkov, skupno število internirancev pa se je od 15000 skrčilo na dva tisoč.¹⁵⁷ Istega dne (4. marca 1943) je nuncij Borgongini prosil kardinala Maglionea, naj skuša pri italijanski vladi doseči, da bodo tudi interniranci na Rabu mogli prejemati pomoč Mednarodnega rdečega križa.¹⁵⁸

Rožmanova prizadevanja za internirance so se seveda nadaljevala tudi doma. Tako je 26. aprila 1943 poveljnik XI. armadnega zbora, general Gastone Gatinara, škofu Rožmanu sporočil, da je dal izpustiti iz taborišča 122 internirancev, za katere je škof prosil. Škofova prošnja v dokumentaciji, ki nam je trenutno na voljo, ni ohranjena, v generalovem pismu pa tudi ni navedeno, iz katerega taborišča so bili izpuščeni interniranci.¹⁵⁹

Prizadevanja za izboljšanje položaja v taborišču na Rabu so počasi vendarle začela roditi sadove. Nuncij Borgongini je 25. maja 1943 kardinalu Maglioneju sporočil, da bodo italijanske oblasti internirancem na Rabu (teh je bilo ta čas okrog 4000) dovolile pomoč Mednarodnega rdečega križa. Nuncij je mnenja, da bi tako pomoč potrebovalo tudi taborišče Fraschette (Alatri), kjer je prav tako interniranih 4000 oseb.¹⁶⁰ Papež Pij XII. je na avdienci 25. maja 1943 salezijanskemu duhovniku dr. Francu Blatniku zagotovil, da se bo še naprej zavzemal za slovenske internirance in jim pošiljal pomoč. Za slovenske in hrvaške otroke je dal na voljo dva zavoda, za 200 dečkov v Loretu in za 200 deklic pri uršulinkah v Rimu.¹⁶¹

Kardinal Maglione je nato 17. junija 1943 obvestil nuncija Bernardinija v Bernu, da je Italija dovolila človekoljubno pomoč internirancem na Rabu, če bo ta pritekala direktno od Mednarodnega rdečega križa in ne bo vzbujala sovražnih čustev do Italije. Kardinal prosi nuncija, naj presodi, če bi se dala pomoč Rdečega križa dobiti tudi za internirance v taborišču Fraschette.¹⁶² Apostolski delegat v Washingtonu, mons. Cicognani je 4. avgusta 1943 posredoval kardinalu Maglioneju prošnjo jugoslovanskega veleposlanika, da bi Sveti sedež interveniral za približno 100000 jugoslovanskih internirancev po vsej Italiji, ki živijo v izredno hudih razmerah.¹⁶³ Kardinal Maglione je 24. avgusta 1943 pooblastil apostolskega delegata v Londonu mons. Godfreyja naj jugoslovanski vladi sporoči, da je italijanska vlada zaradi posredovanja Svetega sedeža začela pripravljati razpustitev taborišč za Slovence in Hrvate.¹⁶⁴

Uspeh celotne diplomatske akcije v prid slovenskim in hrvaškim internirancem ni bil posebno velik. Stanje v taborišču je najbolj avtentično popisal krški škof dr. Josip Srebrnič na avdienci pri papežu dne 25. avgusta 1943. Njegovo poročilo je tako prizadelo mons. Tardinija v

¹⁵⁵ Actes et Documents, vol. 9, št. 75, 166.

¹⁵⁶ Prim. poročilo apostolskega delegata v Washingtonu mons. Amleta Cicognanija kardinalu Maglioneju, 9. aprila 1943, v: Actes et Documents, vol. 9, št. 145, 244–245; Kolarič, Škof Rožman III., dok. 8.

¹⁵⁷ Actes et Documents, vol. 9, št. 159, 261; Kolarič, Škof Rožman III., dok. 10.

¹⁵⁸ Actes et Documents, vol. 9, št. 158, 260; Kolarič, Škof Rožman III., dok. 9.

¹⁵⁹ ARS, dis.I., fasc. 99 (Zbirka o belogardizmu).

¹⁶⁰ Actes et Documents, vol. 9, št. 189, 313; Kolarič, Škof Rožman III., dok. 11.

¹⁶¹ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3550.

¹⁶² Actes et Documents, vol. 9, št. 103, 344–345; Kolarič, Škof Rožman III., dok. 12.

¹⁶³ Actes et Documents, vol. 9, št. 284, 419–420; Kolarič, Škof Rožman III., dok. 13. Vse te intervence za internirance so bile že po padcu Mussolinija 25. julija 1943.

¹⁶⁴ Actes et Documents, vol. 9, št. 309, 446; Kolarič, Škof Rožman III., dok. 14.

državnem tajništvu, da je 11. avgusta 1943 resignirano zapisal, da je Sveti sedež sicer mnogokrat interveniral za civilne jetnike in internirance, vendar »dosegel ni nič ali skoraj nič«. ¹⁶⁵ Vendar to dejstvo ne zmanjšuje pomena in vloge Svetega sedeža pri reševanju perečega vprašanja internirancev v italijanskih taboriščih, ki so ga sprožila prav Rožmanova poročila osrednjim cerkvenim oblastem v Vatikanu. Zgoraj navedeni podatki o aktivnosti Svetega sedeža postavljajo na laž trditve, da se je vatikanska diplomacija udejstvovala fašističnim oblastem v Italiji in da je škof Rožman visokim vatikanskim predstavnikom posredoval podatke, ki naj bi jih nato fašistična oblast izrabila za obračun s politično nezanesljivimi ljudmi in komunisti. Originalna Rožmanova poročila v Rim nam resda še vedno niso dosegljiva, objavljeni podatki o dejavnosti Svetega sedeža med drugo svetovno vojno pa so več kot zgovorni tudi glede odnosa ljubljanskega škofa do italijanskega okupatorja.

Škofovo posredovanje za člane protikomunističnega tabora

Škof Rožman je smatral oborožen boj proti številčno močnejšemu in vojaško bolje opremljenemu ter izvežbanemu okupatorju za prenatrpan in ga je odklanjal. Slovenski narod se ne bi smel izpostaviti tveganju, da ga okupator fizično uniči. Zato je obsojal »provokacije« partizanov, ki so s svojimi nasilnimi dejanji izzivali okupatorjeve represalije z isto odločnostjo, kot je obsojal pobijanje vodilnih članov protikomunističnega tabora. V svojih poročilih Svetemu sedežu v Vatikanu je vedno znova opozarjal na kritične razmere v Ljubljanski pokrajini. Vsebinsko njegovih poročil moremo deloma izluščiti iz dokumentov vatikanskega Državnega tajništva, ki se često sklicuje na Rožmanova poročila, deloma pa so nam jo ohranili Rožmanovi najožji sodelavci in zaupniki. Med njimi je imel pomembno vlogo salezijanski duhovnik dr. Franc Blatnik, ki je svoje spomine na Rožmanovo dejavnost med drugo svetovno vojno v veliki meri zaupal Rožmanovemu življenjepisцу dr. Jakobu Kolariču.

Rožmanova ocena razmer v Ljubljanski pokrajini je razvidna tudi iz note, ki jo je vatikansko Državno tajništvo 5. junija 1942 posredovalo italijanskemu veleposlaništvu pri Svetem sedežu. V njej je posebej poudarjeno, da »zdrav del naroda« trpi zaradi groženj s strani komunističnih partizanov, ki nasilno mobilizirajo mladino in izvajajo teror nad ljudstvom, vojaške (okupacijske) oblasti pa nimajo dovolj moči, da bi nemočno ljudstvo branili pred komunisti. Še več, zaradi represalij, ki so bile posledica partizanskih akcij, so Italijani požgali nekaj vasi, v katerih so se pred tem zadrževali partizani. Ljudje so iz strahu zbežali v gozdove in bati se je, da bodo tudi njih imeli za partizane. Najbolj pa je ljudi prizadelo streljanje talcev. Slovensko ljudstvo nestrpno pričakuje, »da ga bodo uspešneje branili in pravičnejše sodili«, je še zapisano v noti državnega tajništva. ¹⁶⁶

Rožmanovo posredovanje za Jude

Rekli smo že, da škof Rožman ni delal razlike pri osebah, ki so se zateleke po njegovo pomoč. Po vzpostavitvi profašistične Nezavisne države Hrvaške leta 1941 so v Ljubljansko pokrajino pribežali tudi mnogi hrvaški Judje. Ker niso imeli dovoljenja za bivanje, je obstajala resna nevarnost, da jih bo italijanska okupacijska oblast vrnila na Hrvaško in s tem dokončno zapečatila njihovo usodo. Zato je ljubljanski škof Rožman 6. septembra 1941 brzojavno prosil vatikanskega državnega tajnika kardinala Maglioneja, naj posreduje pri italijanskem notranjem ministrstvu, da krščenih hrvaških Judov ne bi vračali na Hrvaško, ampak konfinirali nekje znotraj kraljestva. ¹⁶⁷ Kardinal Maglione je takoj naprosil jezuitskega patra Tacchi Venturia za posredovanje. Tacchi Venturi se je sestal z načelnikom policije v Rimu in dosegel, da je v njegovi prisotnosti telefonsko naročil kvestorju v Ljubljani, da se Rožmanovi prošnji ugodí. ¹⁶⁸

¹⁶⁵ Actes et Documents, vol. 9, št. 290, 425; Kolarič, Škof Rožman III., dok. 15.

¹⁶⁶ Actes et Documents, vol. 8, št. 391, 552–553; Kolarič, Škof Rožman III., dok. 1.

¹⁶⁷ Actes et Documents, vol. 8, št. 140, 263; Kolarič, Škof Rožman III., dok. 24.

¹⁶⁸ Actes et Documents, vol. 8, št. 147, 272; Kolarič, Škof Rožman III., dok. 25.

Dne 17. septembra 1941 je škof Rožman ponovno pisal kardinalu Maglioneju in ga prosil, da bi krščene Jude ločili od ostalih, ko bo prišlo do tega, »da se bodo morali zbrati v tako imenovanih koncentracijskih taboriščih«. Kardinal Maglione je Rožmanovo pismo 3. oktobra posredoval p. Tacchi Venturiu, ki mu je 18. oktobra posredoval zagotovilo državnega podtajnika v italijanskem ministrstvu za notranje zadeve Guida Buffarini Guidia, da so bile »upravičene želje ljubljanskega škofa po večini že izpolnjene in bodo v bodočnosti še bolj, upamo, da v najbližji, ko bo na razpolago cerkev, ki se mora postaviti v prav tistem taborišču Ferramonti di Tarsia, kjer bodo ti reveži skupno nastanjeni«. ¹⁶⁹

5.3 Rožmanov odnos do Vaških straž in do MVAC

Obtožnica škofu Rožmanu očita, da je »v škofijskem dvorcu predsedoval sestankom tkzv. 'Odbora vaških straž', ... (in) da je dajal podrejenim cerkvenim funkcionarjem, župnikom in kaplanom navodila za ustanavljanje oboroženih kvizlinških oddelkov, ki so skupno z okupatorjem hodili v akcije, so vršili ovaduške posle in nezaslišane zločine.« ¹⁷⁰

V svojem odgovoru škof Rožman takšne obtožbe odločno zanika. Pravi, da ni ustanovil in ne bil navzoč pri ustanavljanju vaških straž in MVAC. Nikoli ni izdal »kakšne naloge ali katerega povelja in nikdar delal kake propagande zanje« in zatorej ne more biti odgovoren za zločine, ki naj bi jih zagrešili člani vaških straž ali MVAC. Tudi duhovnikom ni dajal nikakršnih navodil za ustanavljanje ali celo ukaze za rekrutiranje. ¹⁷¹

V obtožnici gre nedvomno za zelo spreten maneuver vojaškega tožilca, ki je skušal odgovornost za vsa dejanja duhovnikov v Ljubljanski pokrajini (vsi tudi niso bili iz ljubljanske škofije) med vojno, naprtiti škofu Rožmanu. Približno tako, kot če bi hoteli za vsako ravnanje vojaka na fronti klicati na odgovornost njegovega generala.

5.3.1 Vprašanje vojaških kuratov

Vojaški kurati pri Vaških stražah in v MVAC

Pred in med drugo svetovno vojno je bila splošna praksa v Evropi, da so posamezni vojaški oddelki imeli svojega duhovnika – kurata, ki je zaradi svoje službe dobil (pod)oficirski naslov. Vojaški kurati so bili uveljavljeni tudi v jugoslovanski vojski pred njeno kapitulacijo 17. aprila 1941 in med njimi je bilo tudi nekaj slovenskih duhovnikov. ¹⁷² Iz podatkov, ki so nam trenutno na voljo, ni razvidno, da bi imele vaške straže posebne vojaške kurate. Za »vaške stražarje« so bili pristojni krajevni duhovniki, ki so se v večini primerov očitno zelo angažirali pri oblikovanju oboroženih skupin za zaščito domačih vasi. ¹⁷³ To je razvidno tudi iz dopisa poveljnika XI. armadnega zbora, generala Maria Robottia, Višjemu poveljstvu oboroženih sil za Slovenijo in Dalmacijo z dne 1. septembra 1942, v katerem priporoča prošnjo krajevnih duhovnikov, da bi smeli biti oboroženi s samokresi. O duhovnikih izrecno pravi, da so, »kot je znano, večinoma ustanovitelji in vodje oddelkov MVAC«. ¹⁷⁴

¹⁶⁹ Actes et Documents, vol. 8, št. 176, 318–319; Kolarič, Škof Rožman III., dok. 26.

¹⁷⁰ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 25; Božič, Proces, 39.

¹⁷¹ Škofa Rožmana odgovor, str. 8, VII., I/a–c.

¹⁷² Npr. Janez Dežman, Rihard Zajc (višji vojaški duhovnik), Franc Kupljenik in Ivan Hrovat. NŠAL, Vojaške zadeve.

¹⁷³ Prva vaška straža je bila ustanovljena 15. julija 1942 v Št. Joštu nad Horjulom, torej več kot eno leto po okupaciji. Ta datum je izjemno pomemben zaradi kronologije dogodkov!

¹⁷⁴ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3186–3188. Vaške straže je slovensko zgodovinopisje tega obdobja poimenovalo »bela garda«. S tem izrazom označuje oborožene formacije tistega dela slovenskega prebivalstva, ki je nasprotoval KPS pri organiziranju odpora proti okupaciji in je bil združen v Slovenski zavezi. Italijanski okupator jo je oborožil, od 1. maja 1942 (!) se je imenovala MVAC (Milizia volontaria anticomunista). Prim. Leksikon Cankarjeve založbe, 3. izdaja, Ljubljana 1994, 83. Datum 1. maj 1942 je seveda v nasprotju s splošno sprejetim podatkom v prejšnji opombi, da je bila prva vaška straža ustanovljena 15. julija 1942 (!) v Št. Joštu nad Horjulom.

Vojaške duhovnike – kurate so seveda imeli oddelki italijanske vojske in ti so se občasno obračali tudi na škofa Rožmana v zadevah, ki so bile v pristojnosti krajevnega ordinarija.¹⁷⁵ Oddelki vaških straž oziroma MVAC so dobili po izjavi škofa Rožmana lastne duhovnike »na izrecno in ponovno prošnjo moštva in deloma tudi oficirjev z utemeljitvijo, da more kaplan s pomočjo verskega pouka in drugih dušnopastirskih sredstev obvarovati moštvo pred podivjanostjo in krivičnimi postopki«. ¹⁷⁶ Organizacijo pastoralne oskrbe slovenskih oboroženih oddelkov in pogajanja za namestitve vojaških duhovnikov s pristojnimi vojaškimi oblastmi, je škof Rožman zaupal docentu za moralno teologijo na Teološki fakulteti v Ljubljani dr. Ignaciju Lenčku, med drugim tudi zaradi njegovega odličnega znanja italijanščine. Za vojaške duhovnike so se očitno prvi javili nekdanji jugoslovanski vojaški kurati. Tako je npr. 28. septembra 1942 Franc Kupljenik prosil škofa Rožmana, če sme oditi za vojaškega duhovnika v »Legijo smrti« in obenem prosil »za tozadevna navodila in fakultete. Posebno naj bo izraženo dovoljenje o nošenju in rabi orožja za slučaj osebnega napada, napada na pohodu in doma«. Škof Rožman mu je 2. avgusta 1942 odpisal: »Dovoljujem, da greste za kurata **po Vaši lastni prošnji. Vaše delo je dušnopastirsko in nič drugega.** Posebno poudarjam, da je treba redno – kolikor seveda mogoče – pridigati, dati priložnost za zakramente. Fakultete priložene. **Orožje nositi izključno le za silobran,** nikakor pa ne za kake druge akcije, v smislu moralke.«¹⁷⁷

Škofova navodila so zelo jasna: kuratovo poslanstvo je izključno dušnopastirsko. Nedvoumna je tudi škofova omejitev glede nošnje orožja. Žal nekateri duhovniki teh škofovih navodil niso spoštovali, za njihova dejanja pa škof seveda ni mogel biti direktno odgovoren. Pretok informacij, ki jih je dobival škof Rožman s terena o »eksczesih« posameznih duhovnikov je bil tudi zaradi »cenzure« škofove neposredne okolice zelo pomankljiv. Nekatere podrobnosti o delovanju vojaških kuratov je škof dejansko zvedel šele po vojni. To velja tudi glede nošnje in uporabe orožja. Vendar pa je škof vedel, da so nekateri duhovniki oboroženi s samokresi.¹⁷⁸

S formiranjem prostovoljne protikomunistične milice (Milizia volontaria anticomunista – MVAC)¹⁷⁹ se je pojavila želja, da bi po zgledu italijanskih vojaških formacij organizirali tudi slovenske vojaške duhovnike. Poleti 1943 se je dr. Ignacij Lenček glede tega pogajal z Višjim poveljstvom oboroženih sil za Slovenijo in Dalmacijo in z generalom Armandom Lubrano, ki je pri poveljstvu XI. armadnega zbora vodil poseben urad za MVAC.¹⁸⁰ Na podlagi teh pogajanj je 4. junija 1943 uradu MVAC pri poveljstvu XI. armadnega zbora predlagal ustanovitev 16 mest za vojaške kaplane (kurate). Če se poveljstvu zdi številka previsoka, je zapisal v svojem pismu, naj mu sporoče, koliko kaplanov so največ pripravljeni sprejeti. Pri tem je dr. Lenček že napravil tudi razporeditev, kje so vojaški kaplani najbolj potrebni.¹⁸¹ Poveljstvo XI. armadnega zbora je dr. Lenčku le delno ustreglo in uradno nastavilo deset vojaških kaplanov, ki so bili na plačilni listi

¹⁷⁵ Tako je npr. italijanski vojaški duhovnik Romolo Mignella 9. avgusta 1942 prosil škofijski ordinariat v Ljubljani za dovoljenje, da sme blagosloviti križev pot v vojaški bolnici v Ljubljani. NŠAL, Vojaške zadeve.

¹⁷⁶ Škofa Rožmana odgovor, str. 9–10, VII., 2/b.

¹⁷⁷ NŠAL, Vojaške zadeve.

¹⁷⁸ Dr. Ignacij Lenček je dovoljenje za nošenje samokresa dobil že 8. marca 1942, Ignacij Kunstelj in Janez Lavrih 11. novembra 1942. Niso pa vojaški kurati ob prevzemu svoje službe avtomatično dobili tudi dovoljenja za nošenje orožja. Prim. prošnjo kurata Petra Križaja, v: AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3352. Prvega septembra 1943 pa je poveljnik XI. armadnega zbora, general Mario Robotti, Višjemu poveljstvu oboroženih sil za Slovenijo in Dalmacijo priporočil prošnjo nekaterih krajevnih duhovnikov, da bi smeli biti oboroženi s samokresi. Prim. AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3186–3188.

¹⁷⁹ Tako je general Roatta sporazumno z ustaško vlado v Zagrebu imenoval vse neitalijanske oddelke na območju 2. italijanske armade. Dne 28. avgusta 1942 je Roatta izdal osnovna navodila za ustanavljanje in organizacijo oddelkov MVAC. Prim. Tone Ferenc, Fašisti brez krinke, 427, op. 7. Iz previdnostnih razlogov italijanske oblasti v Ljubljanski pokrajini niso dopuščale večjih enot od bataljona, pa še to samo tri bataljone, vse drugo moštvo pa je moralo biti v posadkah. Tone Ferenc, Fašisti brez krinke, 91.

¹⁸⁰ Poseben urad za MVAC so pri poveljstvu XI. armadnega zbora ustanovili 28. avgusta 1942. Najprej ga je vodil podpolkovnik fašistične milice Aurelio Languasco, za njim major fašistične milice Antonio Mammucari, končno pa general Armando Lubrano. V tem uradu je bil tudi častnik iz vrst MVAC. Prim. Tone Ferenc, Fašisti brez krinke, 91 in 427, op. 7.

¹⁸¹ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3251.

italijanske vojske. To so bili Franc Kunstelj za področje Rovt, Ivan Remškar za področje Brezovice, Jože Šolar za področje Grahovega, Franc Šeškar za področje Studenec – Ig, Peter Križaj za področje Bizovika, salezijanec Štefan Pintarič za področje Mlačevega, Janez Dolšina za področje Velikih Lašč, Franc Kupljenik za področje Šentruperta, Janez Jenko za področje Ljubljane in Ivan Lavrih za področje Dobropolja.¹⁸² Po podatkih škofijskega ordinariata v Ljubljani so delovali kot vojaški kaplani še Franc Froelih v Novem mestu, Štefan Kraljič na Vrhniki, Jakob Mavec v Semiču za Belo Krajino in Avguštin Žavbi, prav tako na Vrhniki.¹⁸³ Vendar ti duhovniki niso bili na plačilni listi XI. armadnega zbora v Ljubljani, čeprav je dr. Lenček poveljstvu za vojne kurate predlagal še Jakoba Mavca za Belo Krajino, Stanislava Šinkovca za Grčarice in Temenico in Viktorja Turka za Begunje pri Cerknici.¹⁸⁴ Vsi ti duhovniki so seveda po cerkvenih predpisih morali imeti škofovo dovoljenje (dekret) za opravljanje svoje posebne službe. Tega jim je škof na podlagi Lenčkovega izbora in priporočila tudi dal. Iz dokumentov, ki so nam dosegljivi, je jasno, da je škof Rožman oborožen boj proti komunizmu sprejemal, ni ga pa pobudil, kot trdi obtožnica. Je pa dosledno zahteval, da se vojaški kurati in sploh duhovniki ne vmešavajo v vojaške zadeve. Nandetu Babniku, ki mu je predlagal, da je potrebno proti komunizmu nastopiti z orožjem, naj bi Rožman dejal: »To ni naša naloga.«¹⁸⁵ Je pa podobnih izjav v ohranjenih dokumentih še več. Glede prošnje duhovnikov, da bi smeli nositi orožje za samoobrambo, pa naj bi škof Rožman dr. Lenčku citiral papežovo izjavo: »Ali si morete misliti Kristusa z revolverjem?«¹⁸⁶ Podobno je pisal leta 1944 novomeškemu proštu Čerinu: »Duhovniki proč od vsakega orožja, to je hudičovo delo.« Žal vsi kurati in tudi nekateri duhovniki teh škofovih besed niso spoštovali.

Vojaški kurati pri slovenskih domobrancih

Po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 so se razmere seveda spremenile. Namesto enot MVAC pod italijanskim patronatom je že 25. septembra general Leon Rupnik sklenil s SS generalom in višjim policijskim vodjem Erwinom Rösenerjem sporazum o ustanovitvi slovenske milice, imenovane slovenski domobranc, ki naj bi jo sestavljali prostovoljci za boj proti partizanom. Dne 24. septembra 1943 je dnevnik Slovenec objavil obvestilo poveljstva slovenskih domobrancev, da je bila ustanovljena Slovenska domobranska legija in povabil »poštene, za borbo sposobne Slovence od 18. do 35. leta, naj se jim prostovoljno pridružijo.«¹⁸⁷

Če je škof Rožman organizacijo vojaških kuratov pri MVAC v celoti prepustil dr. Ignaciju Lenčku in je praktično le potrjeval njegove predloge, se je pri organizaciji vojaških kuratov pri slovenskih domobrancih osebno zelo angažiral. Tako je že 18. novembra 1943 opozoril organizacijski štab slovenskih domobrancev, da ne bi pri izdelavi statuta pozabili na domobranske kurate, »ki naj v verskem oziru oskrbujejo domobrance«. Najprimernejše se mu je zdelo, da bi imel vsak bataljon svojega kurata. V izrednih razmerah vojak potrebuje intenzivnejše dušnopastirstvo, pravi škof Rožman. Poleg tega so bivši člani vaških straž navajeni, da ima vsaka edinica svojega duhovnika. Glede kuratov naj se organizacijski štab obrne naravnost na škofijski ordinariat. Tam pa, kjer ne bo mogoče zagotoviti lastnega kurata, bo potrebna pooblastila za dušnopastirstvo med domobranci dobil krajevni duhovnik.¹⁸⁸

V imenu organizacijskega štaba je škofu Rožmanu 4. decembra 1943 odgovoril podpolkovnik Kren in zapisal, da se v pogledu postavljanja bataljonskih kuratov popolnoma strinjajo s škofom, prosijo le, da bi nastavili tiste, ki so se s svojim delom in požrtvovalnostjo že

¹⁸² AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3251–3266 in personalne mape posameznih kuratov: 3331–3380.

¹⁸³ Seznam svetnih duhovnikov ljubljanske škofije po stanju z dne 1. septembra 1943. NŠAL, Spisi, Kler 1889–1940.

¹⁸⁴ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3255–3259.

¹⁸⁵ Kolarič, Škof Rožman III., 284. Citat naj bi bil vzet iz Babnikovega dnevnika.

¹⁸⁶ Dokumentacija SOVE, Leničev življenjepis, 29/111.

¹⁸⁷ Zgodovina Slovencev Cankarjeve založbe, Ljubljana 1979, 806.

¹⁸⁸ NŠAL, Vojaške zadeve.

izkazali pri MVAC. Najprej so zaprosili za nastavitev sedmih kuratov.¹⁸⁹ Škof Rožman je nato 6. decembra organizacijskemu štabu poslal imena naslednjih kuratov: Franc Frölich za enoto Novo mesto, Peter Križaj za šolski bataljon v Ljubljani, Franc Kunstelj za enoto v Rovtahn, Franc Kupljenik za enoto v Kostanjevici, Ivan Remškar za enoto na Brezovici pri Ljubljani, Franc Šeškar za I. bataljon v Ljubljani in Avgust Žavbi za enoto na Vrhniki.¹⁹⁰

K večjemu prizadevanju za čim večje število vojaških kuratov je škofa Rožmana verjetno spodbudilo poročilo kurata 6. čete skupine Rakovnik Franca Kupljenika z dne 3. decembra 1943. Kupljenik v svojem pismu najprej poroča o svojem delovanju in delovanju čete, ki po kapitulaciji Italije ni bila razpuščena. Nato pa nadaljuje: »Po več kot enoletni izkušnji in življenju med vojaki v težkih in mirnejših dneh sem videl kako potreben je kurat **med** vojaki. Že samo prisotnost kurata v najtežjih dneh borb in ofenziv je velikanškega pomena. Prav tako ob času raznih 'razpadov', ko je vse zmešano. Zato prosim, razdelite kurate po četah, **na teren z njimi, ne v štab** (v Novem mestu je n.pr. v štabu samo 6 takozvanih kuratov). Tu kurati opravljajo razne pisarniške posle, fantje pa vedno prosijo 'dajte skomandirat, da pride en gospod k nam'. // Osnujte, če že ni, oziroma če je še g. Dr. Lenček za vrhovnega vojnega kurata in to sporočite vsem kuratom, da zopet začnemo po enotnem načrtu delati.«¹⁹¹

Še bolj je zanimiv predlog glede duhovne oskrbe domobrancev z dne 7. decembra 1943, ki so ga podpisali člani odbora za socialno-moralno obnovo Slovenije.¹⁹² V uvodu pisma, ki je naslovljeno na škofijski ordinariat, so zapisali: »V našem odboru – ki se je najprej lotil pereče zadeve: kako našo deželo in ljudstvo rešiti komunističnega divjanja, ter je našel pri civilni in vojaški oblasti veliko razumevanja in upoštevanja – je prišlo na razgovor tudi to, kako so domobranci versko oskrbljeni.« In nato nadaljujejo:

»1. Zelo važno je namreč, da so **stalno zaposleni**. Ako se dolgočasijo, trpi njih disciplina in vojaška 'morala'. Ena pridiga na teden je premalo. Komunisti instruirajo, pripravljajo in dresirajo pridobljene mobilizirance vsak dan pet ur, da jim ubijajo v glavo svojo ideologijo. Tudi domobranci bi morali imeti vsakodneven pouk kakor o vojaških in drugih svetnih, tako tudi o verskih zadevah. Potrebna so jim **verska predavanja**, najbolje **vsak dan**. Če vojni kurati tega dela sami ne zmorejo, naj se povabijo za taka predavanja tudi drugi duhovniki.

2. Da naj se jim nudi tudi zadostna prilika za sv. mašo in prejem zakramentov, se razume. A mašo imajo menda na realni gimnaziji v telovadnici, na obrtni šoli pa na hodniku. To se nam zdi neprimerno, ko je po **cerkvah** dosti prostora (recimo pri uršulinkah in pri sv. Jožefu). Bilo bi tudi bolj spodbudno zanje in za ljudstvo, ko bi korakali po mestu k božji službi.

3. Naše domobranstvo je ustrojeno po nemški vojski. Ta pa nima nikakih vojnih kuratov. Zato slišimo, da so vojni kurati prideleni vojnim poveljnikom kot adjutanti. To smatramo za neumestno. V Novem mestu, kjer so domobranci postrelili več terencev, delajo odgovornega za vse to vojnega kurata Wolbanga. Vojni kurati naj bi bili **neodvisni od vojnega poveljstva** in naj **izvršujejo samo dušno pastirstvo**, v vojne operacije naj se pa nič ne vmešavajo. Če vojaška oblast kuratom v tem razmerju do nje ne daje plače, naj bi se škofijski ordinariat obrnil do pokrajinske oblasti, da naj za plačo kuratom ona skrbi.

Da se bo vse pravilno vršilo, naj se imenuje – če ni že imenovan – višji vojni kurat, ki naj prevzame nadzorstvo nad vsem dušnopastirskim delom med domobranci in daje navodila, kako naj se pastirstvo med njimi izvršuje.

4. Višji kurat naj prosi vojna poveljstva, naj dajo vsem podrejenim poveljnikom navodila, da se ne bodo ljudje brez pravega vzroka streljali, zato naj se – kolikor je v vojnem metežu pač mogoče – vedno preišče, kdo je res smrti vreden; in da naj se da obsojenemu pred usmrtnitvijo vedno **prilika za**

¹⁸⁹ Izpisano številko sedem je kasneje nekdo z roko popravil v štiri.

¹⁹⁰ NŠAL, Vojaške zadeve.

¹⁹¹ NŠAL, Vojaške zadeve.

¹⁹² Dokument so lastnoročno podpisali: predsednik F. Kalan, tajnik prof. Peterlin in člani odbora: župnik Škulj, dr. Hacin, dr. Maršič, beneficiat Oven, ravnatelj Wagner, Anton Mrkun, kaplan Zevnik, kaplan Mervec in dr. Magušar. NŠAL, Vojaške zadeve.

prejem zakramentov. Kurati naj gredo tudi na bojišča, da tam nudijo ranjencem in umirajočim brez razlike duhovno pomoč.«¹⁹³

Ta dokument jasno opredeljuje bistvene naloge vojaškega kurata in njegov položaj v slovenskem domobranstvu. Na podlagi dosedaj pregledane dokumentacije lahko predvidevamo, da je takšno stališče zastopal tudi škof Rožman, ki je ves čas poudarjal, da je naloga vojaških kuratov samo dušnopastirska.

V mesecu decembru 1943 je organizacijski štab slovenskih domobrancev ustanovil poseben katoliški duhovniški odsek in njegovo vodstvo kot verskemu referentu poveril kuratu-stotniku Petru Križaju. Križaj je 30. decembra 1943 škofijskemu ordinariatu predložil sedem vojaških kuratov in sicer po naslednjem vrstnem redu: Franc Šeškar za I. šolsko skupino, Štefan Kraljič za II. šolsko skupino, Wolbang Karel za I. bojno skupino, Avgust Žavbi za II. bojno skupino, Franc Frölich za III. bojno skupino, Franc Kunstelj za IV. bojno skupino in Ivan Remškar za V. bojno skupino ter prosil škofijski ordinariat za soglasje, preden gre »celoten seznam v odobrenje na nemško komando«.¹⁹⁴ Škofijski ordinariat pa očitno z imenovanjem Petra Križaja za verskega referenta ni bil zadovoljen in je že 29. decembra 1943 namesto njega Poveljstvu slovenskih domobrancev predlagal tri kandidate, in sicer univerzitetnega docenta dr. Ignacija Lenčka, po službi najstarejšega kurata Jakoba Mavca ali salezijanca dr. Franca Blatnika. »Izbrani kurat pri štabu naj bi bil starešina vseh kuratov in bi pri štabu urejeval vsa tozadevna vprašanja«, je še zapisal škof Rožman v svojem predlogu.¹⁹⁵

Vendar so se stvari obračale drugače, kot je načrtoval škof in so predlagali člani Odbora za socialno-moralno obnovo Slovenije. Četrtega januarja 1944 je namreč verski referent Peter Križaj škofijskemu ordinariatu sporočil, da je organizacijski štab poveljstva slovenskih domobrancev odločil, da šolskim in bojnim skupinam od sedaj več ne pripada vojaški kurat. Te odločitve ni utemeljil. Z istim odlokom je bil tudi Peter Križaj razrešen dolžnosti verskega referenta in premeščen v organizacijski odbor z nalogo skrbeti za ranjence, pokopavati mrliče in voditi mrliško knjigo.¹⁹⁶ Naslednji dan je škof Rožman prejel tudi uradno obvestilo, ki ga je podpisal poročnik F. Ravnikar. S tem so bili službe kurata v svojih enotah razrešeni Franc Kunstelj, Ivan Remškar in Avgustin Žavbi, 7. januarja pa še kurat I. bojne skupine Franc Šeškar.¹⁹⁷

Škof Rožman je bil nad tako odločitvijo poveljstva očitno zelo presenečen in je nanjo 8. januarja 1944 reagiral s posebno spomenico poveljniku slovenskega domobranstva. Tudi ta dokument navajam v celoti, ker se mi zdi ključen za škofov odnos do domobranstva sploh, saj odseva razhajanja glede organizacije domobranstva v samem vodstvu in ker na nek način tudi pogojuje škofove odločitve glede domobrancev vse do konca vojne. Dokument se glasi:

»V zvezi z razgovorom, ki ga je imel moj zastopnik dr. Ignacij Lenček dne 4. januarja 44 z gospodom poveljnikom, predlagam v zadevi ureditve kuratske službe pri Slovenskih domobrancih sledeče:

I.

Imenovan naj bi bil namesto dosedanjega verskega referenta višji kurat pri organizacijskem štabu, ki bi imel te naloge:

1. organizacija dušnopastirske službe pri Slov. domobranstvu predlaga ustanovitev potrebnih kuratskih mest oziroma njihovo združitve, predlaga poveljstvu primerno osebo za namestitvev oziroma premestitev; določitev pomožne dušnopastirske službe, kjer ni mogoče postaviti posebnih kuratov itd.

2. Skrb za enotnost v delu in postopanju kuratov v duhovni službi.

3. Nadzorovanja kuratov in njihovega sodelovanja.

4. Izdajanje smernic in navodil kuratom za dvig morale in discipline moštva.

¹⁹³ NŠAL, Vojaške zadeve.

¹⁹⁴ NŠAL, Vojaške zadeve.

¹⁹⁵ NŠAL, Vojaške zadeve.

¹⁹⁶ NŠAL, Vojaške zadeve.

¹⁹⁷ NŠAL, Vojaške zadeve.

5. Zastopstvo kuratov pri vrhovnem poveljstvu Slov. domobranstva in pri škofu.

6. Vzdrževanje veze med org. štabom in škofijskim ordinariatom.

Moj predlog je, da bi bil ta višji kurat, ki ne bi imel direktnega stika z moštvom razen pri izrednih prilikah, le nekaj honorarni nastavnik brez čina, brez redne plače, le s primernim honorarjem za kritje strogo službenih stroškov (potnin itd.) in z dovoljenjem vstopa k edinicam in prostega gibanja po Pokrajini.

Ako je iz vojaškega stališča takšno imenovanje možno, kar zelo želim, predlagam na to mesto gospoda docenta dr. Ignacija Lenčka, ki je isto funkcijo vršil že pri vaških stražah. Za pravega kurata pa ne bi mogel biti imenovan.

Ako tako imenovanje ne bi bilo možno, potem predlagam na to mesto bivšega kurata Štefana Kraljiča, ki je po letih duhovske službe najstarejši izmed kuratov pri vaških stražah. V slučaju potrebe bi se to mesto moglo združiti z mestom kurata za Ljubljano. Dosedanjega verskega referenta Petra Križaja za to mesto ne smatram sposobnega, brez ozira na njegov vojaški čin stotnika, ker mu manjka službena in življenska izkušnja, ko je šele študije dovršil in še ni bil v nobeni dušnopastirski ali upravni službi.

II.

Smatram za nujno potrebno, da ima slovensko domobranstvo večje število duhovnikov-kuratov, kot je to bilo v redni vojski običajno. Navajam za to samo dva razloga:

a) Domobranstvo je vojska **prostovoljcev**, ki so se prijavili predvsem **iz idejnih nagibov** za borbo proti komunistični revoluciji. Če te ideje, ki so pač tudi versko-nravnega značaja, obledijo, nujno začne upadati borbenost in navdušenje, ki je pri prostovoljcih bistvenega pomena, s tem pa se zrahlja tudi disciplina. Zaradi tega je treba nujno vzdrževati idejne nagibe nepretrgoma v prvotni moči in jasnosti, kar je nedvomno delo kuratov.

b) Moštvo po veliki večini – skoraj moremo reči celotno moštvo **želi in prosi**, da ima po bojnih in šolskih skupinah kurate, ker čuti potrebo po intenzivnejši verski oskrbi. Pri prostovoljcih in pri borbi zoper revolucijo komunizma pa že iz preprostih psihologičnih razlogov ni mogoče brez resne škode za stvar samo ignorirati take želje in prošnje.

Iz teh razlogov se mi zde potrebna sledeča kuratska mesta:

1. **Bolnica in osrednja pisarna matrik slov. domobranstva**. Na tem mestu zaradi mene more ostati sedanjí kurat Peter Križaj, ki pa bo mogel in moral pomagati tudi ljubljanskemu kuratu.

2. **Ljubljana**: vojašnica, šolski bataljoni, bloki. Za to mesto se mi zdi najprimernejši in najsposobnejši **Štefan Kraljič**, zlasti če bi ta kurat bil ob enem višji kurat pri org. štabu.

3. **Ljubljana-okolica**: Brezovica, Dobrova, Borovnica, Podpeč, Ig, Škofljica, Devica Marija v Polju, Ježica, Dravlje itd.

4. **Vrhnika** s kraji Logatec, Rakek, Rovte, Št. Jošt, Polhov Gradec, Horjul itd.

5. **Novo mesto** s Kostanjevico in drugimi postojankami do Grosuplja.

5. **Kočevje** z vsem ozemljem čez Ribnico, Vel. Lašče do Grosuplja.

7. **Bela Krajina** s sedežem v Črnomlju, kadar bodo tam posatke slov. domobrancev.

Imena za imenovanje teh kuratov bo predložil višji kurat pri org. štabu, čim bo imenovan. Nekateri teritoriji (n. pr. Novo mesto, Vrhnika, Kočevje) so tako obširni, da bo kurat nujno moral pritegniti še krajevnega duhovnika za nedeljsko božjo službo, spovedovanje in eventuelne govore versko-nravnne vsebine. Ti duhovniki bi imeli nekako funkcijo honorarnih kuratov v bivši jugoslovanski vojski.

Zelo prosim, da bi ta moj predlog sprejeli. Upam, da se bo brez posebnih težav našel primeren način. Ne gre mi toliko za vojaške čine kuratov, marveč v prvi vrsti za to, da bi slovensko domobranstvo bilo duhovno krepko podprto.¹⁹⁸

Na škofov predlog je 16. januarja 1944 kratko odgovoril poveljnik slovenskih domobrancev podpolkovnik Kren in škofijskemu ordinariatu sporočil, da je bil dr. Ignacij Lenček imenovan za vojnega kurata in verskega referenta v Organizacijskem štabu s činom stotnika. »Dosedanji referent za verske posle g. Križaj Peter je postavljen za kurata v bolnici, s tem pa vodi osrednjo pisarno matrik Slov.

¹⁹⁸ NŠAL, Vojaške zadeve. Dokument je bil odposlan še isti dan pod št. 55/1944.

domobranstva. Ostali kurati bodo postavljeni po predlogu novega referenta za verske posle, po predhodnem sporazumu s Škofijskim ordinariatom.«¹⁹⁹

Novi verski referent je kot docent moralne teologije želel najprej razčistiti vprašanje svojih pristojnosti in je škofijskemu ordinariatu postavil vprašanje, če tudi za slovenske domobrance veljajo vsa dovoljenja in privilegiji, ki so jih pristojne rimske kongregacije v času vojne podelile vojaškim kuratom redne vojske.²⁰⁰

Škof verskemu referentu Lenčku odgovarja še isti dan s pojasnilom, da ima ustno dovoljenje Svetega očeta, da »fakultete rimskih kongregacij« veljajo tudi za slovenske domobrance in jih zatorej podeljuje sedanjim in bodočim kuratom.²⁰¹

Skupaj z gornjim vprašanjem je dr. Lenček škofu predložil v potrditev prvih šest kuratov (Franc Frölich, Štefan Kraljič, Peter Križaj, Franc Kunstelj, Ivan Remškar in Franc Šeškar) s prošnjo, da jim škof izda uradno potrdilo in priporočilo, »s katerim se bodo gg. kurati mogli izkazati oz. uveljaviti pri gg. župnikih in drugih duhovnikih«. Zase pa je prosil, naj se takemu potrdilu še doda, »da je nekako tudi zastopnik škof. ordinariata, da bo njegovo delo organiziranja dušnega pastirstva med domobranci bolj uspešno in da se bodo lažje in hitreje odpravila ev. nesoglasja.«²⁰² Nekoliko kasneje (26. junija 1944) je bil za vojaškega kurata imenovan še Janez Jenko.²⁰³ Seznam svetnih in redovnih duhovnikov ljubljanske škofije za leto 1944 (stanje 16. 8.), navaja naslednje kurate z oficirskim činom: dr. Ignacij Lenček in Ignacij Kunstelj kot kurata-stotnika; Štefan Kraljič, Franc Šeškar, Franc Kunstelj in Ivan Remškar pa kot kurate nadporočnike. Poveljnik domobrancev, podpolkovnik Kren je 3. septembra 1944 s privoljenjem generala Rösenerja povišal v čin nadporočnika še naslednje kurate: Jakoba Mavca, Antona Poldo, Matija Šinka, Franca Kupljenika, Jožeta Šolar in Franca Pezdirja.²⁰⁴

Krajevni duhovniki pa niso bili povsod zadovoljni z delovanjem vojaških kuratov. Tako se je 22. februarja 1944 župnik iz Rovt Jožef Zalokar škofu pritožil čez Franca Kunstlja.²⁰⁵

Dne 10. junija 1944 se je škof Rožman obrnil na Predsednika pokrajinske uprave, div. generala Leona Rupnika s prošnjo, da bi ostala v veljavi uredba Visokega komisarja, ki ni bila nikoli preklicana in ki je določala, da duhovniki ne vrše vojaške službe, razen kot vojaški kurati. Škof predsednika prosi, da bi to uredbo razširili tudi na duhovniške pripravnike, torej na tisti letnik teologije, ko se bogoslovci že pripravljajo na mašniško posvečenje.²⁰⁶

Avgusta 1944 je Odbor za dolenske in notranjske begunce v Ljubljani prosil predsednika pokrajinske uprave v Ljubljani generala Rupnika za povišanje števila vojnih kuratov pri domobrancih. Rupnik jim je odgovoril 21. avgusta 1944, naj se v tej zadevi pogovorijo z ljubljanskim škofom, osebno pa meni, da bi bilo koristno, če bi na tisoč domobrancev prišel po en kurat. Odbor je Rupnikovo pismo očitno posredoval škofu,²⁰⁷ saj je ta 14. septembra 1944 dejansko prosil generala Rösenerja, da bi število kuratov povišali tako, da bi na tisoč domobrancev prišel en kurat. Svoj predlog je utemeljeval s podobnimi razlogi, kot že 8. januarja 1944 v pismu poveljniku slovenskega domobranstva.²⁰⁸

V svojem odgovoru z dne 24. septembra 1944 je general Rösener dovolil nastavitev še šestih vojaških kuratov, odklonil pa je izpustitev duhovnikov Leopolda Kampa (sic! dejansko Čampa) in Franca Šiška. Čampa je bil obtožen, da se je ponovno goreče zavzemal za »bandite in

¹⁹⁹ NŠAL, Vojaške zadeve (dopis št. 1086).

²⁰⁰ NŠAL, Vojaške zadeve, dopis 6/44.

²⁰¹ NŠAL, Vojaške zadeve, dopis 156/1944.

²⁰² NŠAL, Vojaške zadeve, dopis 5/44.

²⁰³ NŠAL, Vojaške zadeve.

²⁰⁴ NŠAL, Vojaške zadeve.

²⁰⁵ NŠAL, Vojaške zadeve.

²⁰⁶ NŠAL, Vojaške zadeve, dopis 1095/1044.

²⁰⁷ Pismo je namreč shranjeno v NŠAL, Vojaške zadeve, na njem pa je koncept Rožmanovega pisma Rösenerju, datiran 14. septembra 1944, številka protokola ni navedena.

²⁰⁸ NŠAL, Vojaške zadeve.

jih z vsemi častmi pokopaval na župnijskem pokopališču, Šeškar pa naj bi na domobrance vplival destruktivno. Rösener opozarja škofa, da ima foto-dokumentacijo še za nekaj takšnih duhovnikov, ki z vsemi častmi pokopavajo »bandite« na javnih pokopališčih. Zato je pokrajinski upravi že ukazal, da se »banditov« ne sme več pokopavati na javnih pokopališčih.²⁰⁹

Škof Rožman je nato 28. oktobra 1944 Rösenerju sporočil imena šestih novih vojaških kuratov. To so bili Jakob Mavec, Anton Polda, Franc Kuplenik, Jože Šolar, Matija Šink in Franc Pezdir. Glede Čampa in Šeškarja je škof prijavo vzel na znanje in izrazil upanje, da se bo kasneje zanj našla ugodna rešitev.²¹⁰ Vzdržal pa se je komentarja na račun obtožb proti drugim duhovnikom.²¹¹

Nad duhovniki v »Operacijskem področju Jadransko Primorje« se je 7. oktobra 1944 pritožil tudi general Rupnik, češ da z zvonjenjem opozarjajo »tolovaje« (sic) na prihod nemških čet. Če se bo to nadaljevalo, opozarja general Rupnik, bodo ti duhovniki najstrožje kaznovani, zvonovi pa zaplenjeni.

Škof Rožman je Rupniku odgovoril še isti dan in mu zagotovil, da med duhovniki, s katerimi še more vzdrževati stike, nima nobenega, ki »bi neprisiljen karkoli storil v prid tolovajem«. Ne more pa odgovarjati za tiste, s katerimi že več kot eno leto nima nobenega stika, »ker so ves čas trdno pod tolovajsko oblastjo, kamor niso prišle ne nemške čete, ne domobranske edinice« (svojevrstna kritika njihove vojaške neučinkovitosti). Meni pa, da je do takih pojavov, če so resnični, lahko prišlo le na kakšni podružnici.²¹²

Rožmanov predlog novih kuratov je 16. oktobra 1944 potrdil policijski generalmajor Harm in istočasno škofa opozoril, da je velik del slovenske duhovščine odkrito anglofilsko usmerjen. Zato prosi, naj škof novoimenovanim kuratom zabiča, da se bodo ukvarjali samo z dušnopastirsko dejavnostjo in tako omogočili uspešnejšo borbo proti komunistom.²¹³ Škof Rožman je to dovoljenje 19. oktobra posredoval Verskemu oddelku pri organizacijskem štabu slovenskega domobranstva z naročilom, da se imenovani kurati »čimprej dejansko nastavijo in razmestijo«.²¹⁴

Iz povedanega je razvidno, da so imeli vsi vojaški kurati od škofa Rožmana dokaj jasna navodila glede njihove dušnopastirske dejavnosti. Ta je vključevala tudi idejno vzgojo slovenskih prostovoljcev v MVAC, oziroma v domobranstvu. To je od njih zahtevala tudi vojaška oblast. Če je kdaj kakšen kurat svoja pooblastila prekoračil, zato ni mogoče kriviti škofa Rožmana.

5.3.2 Kolaboracija duhovnikov

V tej zvezi mora ostati odprto vprašanje kolaboracije duhovnikov z italijanskim, oziroma nemškim okupatorjem. Kolaboracije dela duhovnikov, ki so delovali v Ljubljanski pokrajini, ni mogoče zanikati. O tem je vojaško tožilstvo v Ljubljani zbralo dovolj podatkov, čeprav bo seveda potrebno vsak primer posebej preveriti. Med t.im. »dokaznim gradivom« je namreč vse preveč shematičnih izpovedi prič. Pripovedi so si preveč podobne. Včasih so povedane kar z istimi besedami. Iz njih veje preveč sovražstva, da bi mogle biti avtentične v vseh navedenih podrobnostih. Najbolj sumljive so seveda tiste, iz katerih se jasno vidi, da »priče« obtoženca sploh niso poznale, da niso vedele njegovega priimka in ne njegove službe in da se v navedenem času »krivičnega dela« fizično ni mogel nahajati na mestu »zločina«. So pa Italijani očitno imeli med duhovniki svoje zaupnike, ki so jih dejansko obveščali o komunistih in njihovih simpatizerjih ter o partizanskih premikih.²¹⁵

²⁰⁹ NŠAL, Vojaške zadeve, dopis 1870/1944.

²¹⁰ Prvega so Nemci odpeljali v taborišče Mauthausen, drugega pa v Taborišče Dachau: prim. Palme mučeništva, Celje 1995, 15–16.

²¹¹ NŠAL, Vojaške zadeve.

²¹² NŠAL, Vojaške zadeve, dopis 1941/1944.

²¹³ NŠAL, Vojaške zadeve, dopis 1994/1944.

²¹⁴ NŠAL, Vojaške zadeve, dopis 1994/1944.

²¹⁵ Na Vrhnikih se je italijanski komandant Tadeo Orlando hvalil, da se lahko popolnoma zanese na rakitniškega župnika Ignacija Kunstlja. Prim. Bratko, Proces 1946, 70. Podobne izjave italijanskih oblasti poznamo tudi za župnike v Starem trgu pri Cerknici, Begunjah pri Cerknici, na Zaplani in še kje. AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3175–3177.

Iz dosedaj pregledane dokumentacije, ki nam je na voljo v slovenskih in tujih arhivih, in na podlagi do sedaj objavljenih dokumentov, ni mogoče zaključiti, da je škof Rožman »poslal v službo okupatorja protiljudski del slovenske duhovščine in mu dajal direktive«, kot mu to očita obtožnica.

Prav tako nimamo nobenega oprijemljivega dokaza, da je na drugi strani »poštene duhovnike, ki so ostali zvesti ljudstvu in skupno z njim vodili borbo proti okupatorju, preganjal, obsojal in grozil z izključitvijo iz Cerkve«.²¹⁶

Ko župnik je Ivan Strajhar iz Cerknice 27. januarja 1942 protestiral proti streljanju talcev s strani Italijanov, mu škof Rožman svetuje, naj se obrne naravnost na vojaško poveljstvo na Vrhniki. To je župnik Strajhar 9. februarja 1942 tudi storil in o tem obvestil svojega škofa. Isti župnik je 6. aprila 1944 protestiral proti divjanju domobrancev in od škofa zahteval, da o tej zadevi posreduje pri domobranskem poveljstvu.²¹⁷

Na zborovanju duhovnikov 3. aprila 1942 v Ljubljani, ko je bilo govora o odnosu katoliških duhovnikov do OF, naj bi precejšen del duhovnikov nasprotoval ekstremnim stališčem proti OF in naj bi s pisateljem Finžgarjem na čelu protestno zapustil zborovanje (dvorano naj bi zapustilo 60 duhovnikov od 102 navzočih na sestanku).²¹⁸ Rožmanovi tožitelji, ki ta primer navajajo, niso mogli dokazati, da je proti Finžgarju in njegovim somišljenikom bil sprožen kakršenkoli postopek s strani škofa.

Prvega oktobra 1942 se je takratni vodja Marijanišča v Ljubljani dr. Jože Pogačnik v privatnem pismu škofijskemu kanclerju in najožjemu Rožmanovemu sodelavcu mons. Jožetu Jagodicu pritožil čez prof. Franca Glinška in dr. Vilka Fajdiga, češ da sta odkrita simpatizerja OF.²¹⁹ Proti nobenemu od njih škof Rožman ni sprožil nikakršnega postopka in ju ni preganjal. Ravno nasprotno. Vilko Fajdiga je postal leta 1942 predsednik škofijskega vodstva Unio cleri pro missionibus, leta 1943 pa škofijski cenzor in docent na Teološki fakulteti v Ljubljani.

Škof Rožman dr. Metoda Mikuža ni suspendiral zaradi tega, ker je šel v partizane, ampak zaradi njegove nepokorščine.²²⁰ To je jasno razvidno iz pisma, ki ga je škof 7. januarja 1943 pisal župniku Viktorju Turku v Begunje pri Cerknici. To osebno pismo pove o odnosu Rožmana do dr. Mikuža več kot uradni postopek, ki ga je škof pač moral izpeljati zaradi določil kanonskega prava. Pismo na svojevrsten način odraža tudi škofov odnos do duhovnikov na terenu. Takole pravi:

»G. Mikuž se mi smili, dasi sam ni brez krivde, da je zašel v sedanji položaj. Vedno bolj sem prepričan, da nepokorščina prej ali slej vsakogar tepe. Prosil je dovoljenja za 14 dni iti k sorodnikom, da bi se nekoliko najedel, pa se pravočasno ni vrnil, ko bi se bil lahko mogel. Bog ga reši!

V naši pisarni se vsak duhovnik pouči, mislim da dovolj jasno in razumljivo. Razumejo vsi, a nekateri nimajo dovolj korajže, da bi se po spoznani resnici ravnali, nekaterim pa napuh ne pusti, da bi javno obsodili, česar prej niso obsojali. Bog mora imeti z nami, svojimi služabniki, mnogo potrpljenja, z vsakim drugačno. Bog se usmili, kako modri so nekateri gospodje. Saj bi nazadnje še Kristusu očitali, zakaj ni 'držal jezika za zobmi', ampak je javno ožigosal farizeje in si s tem nakopal njihovo sovraštvo, ki ni mirovalo, predno Jezus ni visel na križu. – Oni gospodje pa, ki so in partibus infidelium, ki so

²¹⁶ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 53.

²¹⁷ NŠAL, Vojaške zadeve.

²¹⁸ ARS (prej IZDG), PNOS, fasc. 527/1 (dodatek k poročilu št. 14, z dne 3. maja 1942!). Prim. tudi Franček Saje, Belogardizem, 499; AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3564. Zanimivo pa je, da tega dogodka Finžgar sam v svoji avtobiografiji ne omenja. Finžgar govori sicer o konferenci vse ljubljanske duhovščine, ki pa ni razpravljala o svojem odnosu do OF. Finžgar je zborovanje protestno zapustil – po njegovi izjavi sam – ker je kanonik Kraljič »Zarjo vnovič hudo krivično napadel.« Glej: Leta mojega popotovanja, Celje 1962, 340.

²¹⁹ ARS, Priv. A., dr. Jože Jagodic, XXI.

²²⁰ Suspend dr. Metoda Mikuža je bil objavljen 10.6. 1943 v LŠL. Pred tem je 11. januarja 1943 Mikuž od partizanov pisal škofu dolgo pismo, v katerem mu skuša pojasniti versko stanje med partizani in ga prosi, naj med partizani uredi dušno pastirstvo. Omenja mu tudi ustanovitev verskih referentov po štabih, kot je to že v navadi med hrvaškimi partizani. Ni pa mu povedal, da bo že naslednji dan, to je 12. januarja 1943 z uredbo glavnega poveljstva slovenske NOV in partizanskih odredov imenovan za verskega referenta pri glavnem poveljstvu. Prim. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5, Ljubljana 1978, 117–121. Ko je za to zvedel škof Rožman, ga je ostro napadel v intervjuju, ki je bil 10.4. 1943 objavljen v dnevniku Slovenec.

odrezani od vsake zveze, se mi zares smilijo, ker so tako zelo osamljeni in neinformirani. Tem nič ne zamerim.«²²¹

Ko je 13. julija 1944 vrhniški župnik Ciril Milavec med drugimi obtožbami na račun prof. Ivana Koresa, duhovnika lavantinske škofije, ki je med vojno deloval na Blatni Brezovici (Vrhniška župnija), zapisal, da profesor ni nikoli pridigal proti komunizmu in da se je zgražal nad domobransko prisego, češ »sedaj so pa domobranci prisegli Hitlerju«, ²²² ga škofijski ordinariat ni klical na zagovor in ga ni preganjal. Je pa prof. Koresa klical na zagovor nova jugoslovanska oblast po vojni in ga 15. novembra 1949 obsodila na tri leta zapora.²²³

Zelo pomenljiva je tudi izjava Visokega komisarja Emilija Graziolija, ki jo je zapisal v svoje poročilo 25. marca 1942 Kabinetu Notranjega ministrstva v Rimu: »Kler nam je bil sicer naklonjen, vendar ni bil pripravljen odkrito nastopiti proti OF. Stvari so se začele preminjati po uboju dveh aktivnih katoliških študentov (Kiklja in Župca) ter bivšega kurata na Golniku, Huberta Leiberja v Ljubljani.«²²⁴ Torej tudi najvišji okupatorjevi voditelji, na katere se obtožnica proti škofu Rožmanu tako rada sklicuje, ne priznavajo takojšnje kolaboracije slovenskih duhovnikov in priznavajo, da je bila ta izsiljena zaradi nasilnih dejanj nad vodilnimi osebnostmi katoliške strani. V italijanskih poročilih večkrat zasledimo celo opozorila na protiitalijansko zadržanje slovenskih duhovnikov (npr. kaplan na Vinici).

Summary

TRIAL AGAINST THE BISHOP OF LJUBLJANA DR GREGORIJ ROŽMAN, AUGUST 21 – 30, 1946 (PART 2)

France Martin Dolinar

In the second part of his treatise, the author analyses Rožman's political activity during the war. On the basis of documents known as yet, he establishes authenticity of reports on the meetings of political parties in the Bishop's Palace, of Bishop's petition of September 12, 1942, addressed to Italian occupation authorities, as well as the authenticity of Bishop's relation to the National Committee (Chapter 4). A special chapter deals with Rožman's cooperation with Italian (Chapter 5) and German occupation authorities (Chapter 6). Being the supreme representative of the Church in Slovenia, he was allowed certain liberty of movement and activity by Italians, in contrast to Germans; consequently he couldn't avoid contacts with occupation authorities. Especially by Italian authorities, he often intervened for prisoners and internees, and he saw to it that priests, banished from Gorenjska (Upper Carniola) and Štajerska (Styria) were allowed to settle down in the Ljubljana Province. However, Rožman's relation to the armed anticommunist struggle of the so-called *village guard* the MVAC (*white guard*) and the *Slovene home guard* and their connection with the enemy hasn't been quite clarified. It seems that Bishop Rožman wasn't always able to draw a distinction between allowed and not allowed cooperation.

²²¹ NŠAL, Kler 1889–1940.

²²² AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3563–3564.

²²³ Palme mučeništva, Ljubljana 1995, 420.

²²⁴ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3457–3458.